

ROMA HUKUKUNDA HUMANITAS İLE MAIESTAS POPULI ROMANI ARASINDAKİ BAĞLANTI

THE CONNECTION BETWEEN HUMANITAS AND MAIESTAS POPULI ROMANI IN ROMAN LAW

Halide Gökçe TÜRKOĞLU*

Özet: Antik Roma her ne kadar barbarlığı, vahşiliği, şiddete olan düşkünlüğü ile meşhur olsa da, insancılık, insan sevgisi ve insan haklarına ilişkin temel düzenlemeler de yapılmıştır. *Humanitas*, başkalarına, insan ırkından gelen herhangi bir kişiye ya da gruba zarar verecek şekilde davranmaktan kaçınma anlamına gelir. Roma hukukunda, Roma yöneticilerinin sahip olduğu *maiestas* yani Roma halkının büyüklüğünden kaynaklanan güç ile insanlara zarar vermeme anlayışı dengelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Humanitas*, *Maiestas*, yabancılar (*peregrini*), kölelik, ölüm cezası, sürgün.

Abstract: Even though ancient Rome is famous with its barbarism, brutality, indulgence in violence, some basic regulations on humanism, human love and human rights are also made in Rome. *Humanitas* means to avoid giving harm to others, that is anyone or any group which comes from human race. In Roman law, it is tried to be balanced the *maiestas* (the power which grows out of the greatness of Roman people) that the Roman governors have and the concept of not to harm people.

Keywords: *Humanitas*, *Maiestas*, foreigners (*peregrini*), slavery, death penalty, exile.

1. *Humanitas* ve *Maiestas Populi Romani* Arasındaki Genel İlişki

Bu çalışmada Roma hukukunda, *Humanitas* kavramı ile *Maiestas Populi Romani* arasındaki bağlantı açıklanacaktır. Bu kavramlar arasındaki bağlantının vurgulanması esas olarak, bireysel çıkarlar ile kamu çıkarının kesiştiği alanlarda Roma'lıların nasıl bir tercih yaptığını ortaya koyacaktır. "*Maiestas Populi Romani*" Roma halkının büyüklüğü

* Doç. Dr., Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

olarak tercüme edilebilir. *Humanitas* ise, en basit ifadeyle, insancılık, hümanizm, insan sevgisi anlamına gelir.

Roma'lılarda, her zaman için Roma halkının ve onu temsil eden Roma devletinin üstün olduğu, Roma vatandaşı olmanın bir ayrıcalık olduğu inancı var olmuş ve bu inanç onların, hem iç hem de dış ilişkilerinde etkisini göstermiştir. *Maiestas* aynı zamanda Roma imparatorunun büyüklüğünü ifade etmek için de kullanılmaktaydı.¹ Roma halkının üstünlüğüne inanan ve kendini üstün Roma devletinin temsilcisi olarak gören yöneticinin, yönetimi altındakilere ne şekilde davranması gerektiği sorusu Roma'da nasıl yanıtlanmıştır? İşte çalışmamızda esas olarak bu husus açıklanacaktır. Roma *humanitas*'ının kapsamı oldukça esnek, toplumdaki değişimleri ve ihtiyaçları karşılayacak niteliktedir.² *Humanitas*, şartların toplumun değişmesine bağlı olarak zaman içinde değişikliğe uğramış ve daima *utilitas publica* (kamu yararı) gerekçesiyle çerçevelendirilmiştir.³ Buna bağlı olarak da, *humanitas*'ın kapsamı, *utilitas publica* gerekçesiyle sınırlandırılmış, yani Roma hukukunda insan haklarının gelişmesi, kamu yararı gerekçesiyle yavaşlatılmıştır. Ayrıca, Roma geleneklerinin ve *virtus* anlayışının da büyük etkisi olmuştur.⁴

¹ Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s. 572.

² Bu noktada, Roma'lıların zaman içinde, Roma vatandaşı olmayan yabancılara da çeşitli haklar tanıdıkları söylenebilir. Gerçekten, Roma hukukunun gelişmesinde büyük rolü olan yabancılar *praetor*'u, yabancılarla olan hukuki ilişkilerin artmasından dolayı hakkaniyeti sağlamak adına, önemli adımlar atmıştır. Aslında, Roma'lılar arasında yabancılara her alanda haklar tanınması gerektiği bilinmekle birlikte, bu gereklilik önceleri yalnızca teoride kalmış bir istek şeklinde olmuştur. Örneğin Cicero, yunanca konuşulan bir Asya eyaletini yöneten kardeşine, *humanitas*'a ilişkin olarak şu açıklamalarda bulunmuştur. Afrika, İspanya, Galya'daki gibi barbarların idarecisi olsan bile, onların çıkarlarını koruman ve insanca muamele etmen senin *humanitas*'ına uygun olacaktır. Çünkü bizler Roma'lılar olarak dünyaya *humanitas*'ı öğreten insanlarız. Görüldüğü üzere, burada Roma'lıların yabancılara insanca davranmaları gerekliliği, yabancılardan da insan olmaları ve insanı muamele görmeleri en temel hakları olmasından değil, Roma'lıların üstün kişiler olmaları ve tüm dünyaya her alanda ders verebilecek nitelikte olmalarından çıkış noktası bulunmaktadır. Adrian Nicholas Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Clarendon Press, 2. Ed., Oxford 1973, s. 79 (Citizenship). Pol. 30.15; Livy XLV 33.1-8; 34.1-9.

³ Sherwin-White (Citizenship), s. 80.

⁴ Richard A Bauman, *Human Rights in Ancient Rome*, Routledge, London 2000, s. 34 (Human).

A- Humanitas Kavramı

Roma hukukunda *humanitas* ile *maiestas populi Romani* arasındaki bağlantıyı açıklayabilmek için, ilk olarak, Roma'ya has bir kavram olan *humanitas* kavramı üzerinde durulması gerekir. Esas olarak hümanizm, insan sevgisi anlamına gelen *humanitas*, bunun yanı sıra, insanlara eğitim ve öğretimle verilen kültür ve bilgi ve toplum içinde doğru şekilde hareket edebilme yetisi anlamında da kullanılmıştır. Yani başkalarına, insan ırkından gelen herhangi bir kişiye ya da gruba zarar verecek şekilde davranmaktan kaçınma, *humanitas* ile açıklanmaktadır. Kişiliğin özel bir değeri ve önemi vardır, bu yüzden de, insanların kendilerini geliştirme, eğitime yükümlülüğü söz konusudur. Tüm insanlar da bu özel değer var olduğundan, her insanın diğerinin kişiliğine saygı göstermesi, başkalarına destek olması gerekir. Bu bilinçte olan ve buna göre davrananlar birer *humanus*'dur.⁵ Roma'lıların insan doğasının sınırları hakkında kesin tanımlamaları vardı. Buna göre, *humanitas* insan ırkına has bir niteliktir ve kapsamı, insan ırkının özelliklerine göre mümkün olabilecek şekilde ayarlanmalıdır. Roma'lılar asla, imkansıza ulaşmayı hedeflememişlerdi.⁶ Bu çalışmada öncelikle, *humanitas*'ın insanın içinden gelen vahşiliği, eğitimle azaltılabileceği, bastırılabilceği inancı üzerinde durulacaktır. *Humanitas*, tüm insanların eğitilerek, "iyi insan" haline gelebileceğini savunduğundan, herkese iyi davranılması ve insanların yalnızca insan olmalarından dolayı çeşitli haklara sahip olduklarını kabul etmekteydi.⁷

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fritz Schulz, *Prinzipien des Römischen Rechts*, Transl. by Marguerite Wolff, Oxford 1936, Çev. Diler Tamer Güven, "Humanitas", *Argumentum*, Yıl 3, S. 30, Ocak 1993, s. 514-520.

⁶ *Humanitas* ile bağlantılı farklı kavramların da Roma'lılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan en önemlileri, *clementia*, *aequitas*, *lenitas*, *mansuetudo*, *moderatio*, *indulgentia*, *iustitia*, *fides* ve *pietas*'tır. *liberalitas*, muhtaçları; *humanitas*, şanssızları ve *clementia* da, belirsiz durumdaki korumak için getirilmiştir. Bundan da anlaşıldığı üzere, *liberalitas*, zor durumda olan, fakir, zayıf kişilerin korunmasını hedeflediği için, aslında *humanitas* ve insan hakları kavramı ile yakından bağlantılıdır. Belirsiz durum ile kastedilen ise, kendilerine hangi cezanın verileceği daha tam olarak kesinleşmemiş ve haklarında yumuşak cezaların uygulanmasını umut eden kişilerin durumudur. Val.Max.5.1.pr. İnsanın insana yaptıklarına baktığımız zaman, doğal afetlerin, hastalıkların ve yoksulluğun çok masum kaldığını görmekteyiz. Chester Starr, *Civilization and the Caesars: The Intellectual Revolution in the Roman Empire*, Cornell Univ. Press, New York 1965, s. 73 vd.

⁷ Doğal hukuktan önce, herhangi bir yerleşik düzen yoktu. Fakat insanoğlu eğitilebilir nitelikte idi ve bilge insanlar, insanoğlunu vahşilikten adalete taşıdılar.

Ancak böyle bir anlayışın bu dönemde tam anlamıyla kabul edildiğini söylemek doğru olmaz. Çünkü yöneticiler, yönettikleri kişilerden sevgi değil, tam anlamıyla itaat beklemekteydiler. Verdikleri emirlere koşulsuz uyulmasının sağlanması da, yönetilenlere hoşgörü ve iyiniyet gösterilmesi ile değil, bilakis, onların korkutulması, şiddetle ceza-

İlk olarak, ilahi daha sonra da beşeri kurallar getirilmiş, insanların topluluk halinde, kurallar çerçevesinde yaşayabilmeleri sağlanmıştır. Cic. Sest. 91-2. Burada, Stoistist bakış açısı ile *humanitas* açıklanmaya çalışılmıştır. Cicero aynı görüşleri 56 yılında M. Calius'un savunması sırasında da tekrarlamıştır. "Luperci, denilen kurt adamlık, vahşi, saldırgan amaçları olan bir kardeşliktir. Bu durum insanların, hukuk ve *humanitas* kavramlarıyla karşılaşmalarına kadar devam etmiştir". Cic.Cael.26. "Cezası ölüm olan suçları işledikleri iddiasıyla, kişileri suçlayarak, köleleri ayartarak, Deiotarus ailesi, bütün hukuk kurallarını ve *humanitas*'ı yok saymıştır. Bu aile, Roma'ya, Roma'nın kurallarını altüst etmeye, toplumumuzun *humanitas*'ını vahşice kirletmeye mi geldiler?" Cic. Deiot.30.32. Cicero, 81 yılında, müvekkili olan P. Quinctius'un savunmasını şu sözlerle yapmıştır: "Bir Roma vatandaşının satılmasına yol açmak, hiçbir onurlu kimsenin hasmına dahi yapılmasını istemeyeceği birşeydir. Bu, onurlu bir biçimde ölümden bile daha kötüdür. Yabancıları ve düşmanları bile toplumun çoğunluğunun görüşü ve *communis humanitas* doğrultusunda böyle bir muameleye maruz bırakmaktan kaçınan Roma'lıların, bunu kendi vatandaşına yapmayacağı kabul edilmelidir. Müvekkilim, hasmından kendisine, şahsı için olmasa bile *humanitas* adına merhamet göstermesi ve kendisini ekonomik olarak duvara dayamasını istemiştir". Cic.Quinct.49-51,97. Bilgeliğinizden ve *humanitas*'ından hiç şüphem yok, bu yüzden sizden aklınıza, yeteneklerinize, erdemlerinize aykırı davranmamanızı istiyorum. Eminim ki karar verirken sizi etkileyecek olan benim sözlerim değil, sizin kendi *humanitas*'ınızdır. Bu yüzden davayı sizin vicdanınıza ve *humanitas*'ınıza bırakıyorum. Heraclius'u yapılacak muamele sizin onu *humanitas* çerçevesinde dinlemeniz ile belirlenecektir." Jüri üyesi olarak karar verirken, insaf ve *humanitas* ile donanmış olmanız ve suçlunun tribün üyesi olmasının suçlunun dezavantajı olduğu hususunu unutmamanız gerekmektedir." Cic. Balb. 19.62; Cic. Cluent 29; Cic.Verr. II.5.111. Cicero, Oniki Levha Kanunundaki kasıt olmaksızın, kazara adam öldürenin, tazminat olarak bir koç vermeye mahkum edilmesini, 12 Levha Kanundaki *humanitas*'ı koruyan bir gelenek hukuku kuralı olarak yorumlamıştır. Cic.Tull. 51.Cumhuriyet döneminin sonlarında, *humanitas* ile hukuk arasındaki bağı kuran tek kişi Cicero değildi, Caesar'de bu iki kavramın önemini ve aralarındaki sıkı bağı vurgulamaya çalışmıştır. *Praetor urbanus*, Trebonius, iç savaşın ciddi boyutlara vardığı dönemlerde, yargılama hoşgörü ve ılımlığının mümkün olduğunca yüksek seviyede tutulması ile yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda Trebonius, *edictum*'unu *aequitas* ve *humanitas* kavramlarıyla çerçevlendirdiği için, hiç kimse Caesar'in mali düzenlemelerine karşı itirazda bulunma ihtiyacını hissetmemiştir Richard A Bauman, *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustian Principate*, Withwatersrand Univ. Press, 2. Ed. Johannesburg 1967, s. 49 (Crimen). Cumhuriyet döneminin sonlarında ortaya konan *humanitas* ve hukuk arasındaki bağlantı, daha sonraları da önemini yitirmemiş ve Roma hukukçularının hukuk bilimine dair çalışmalarının temelini oluşturmuştur. (*pro suo humanitate*) D. 48.10.3; (*egreria ratio humanitatis*) D.48.18.1; (*humanitate vel misericordia ductus*) D. 11.3.5pr.; (*sententia humanitate suggerente*) D. 28.2.13pr.; D. 44.44.7.1; D.48.18.1.27.

landırılması ile gerçekleştirilirdi. Aynı husus, Roma'nın müttefiklerinden beklentileri için de geçerli idi. Roma müttefiklerinin kendisine her anlamda destek olmasını ve ona itaat etmesini istemekteydi.⁸

Humanitas ilk kez, Latin dili, edebiyatı ve Yunan felsefesinden etkililmiş, Genç Scipio başkanlığındaki bir grup tarafından kullanılmıştır.⁹ Bu yüzden, *humanitas*'ın Yunan felsefesi ile de bağı olduğu kolaylıkla söylenebilir. Yunanca'da, *humanatis*'ın tam karşılığı olmamakla birlikte, benzer anlamlar ifade eden kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, belki de *humanitas* ile en yakın ilişkili *philanthropia*'dır.

B- *Philanthropia* Kavramı

Eski Yunan'da yaklaşık olarak 2500 yıl öncesinde *Aeschylus* tarafından yazıldığı tahmin edilen *Prometheus* Bağı adlı oyunda *philanthropia*'dan söz edildiği görülmektedir (11. satır). Burada, ilk olarak yaratıkların nasıl insana dönüştürüldüğüne dair bir hikaye anlatılmaktadır. Bu yaratıkların önceleri herhangi bir bilgileri, becerileri ya da kültürleri yoktu. Onlar, karanlık mağaralarda, korku içinde yaşamaktaydılar. Tanrıların kralı Zeus, onları yok etmeye karar verdi. Fakat bir Titan olan Prometheus, bu ilkel canlılara iki tane yaşamsal hediye verdi. Ateş ve iyimserlik. Bu yüzden Prometheus'a insanlığın sevgilisi denilmektedir. Prometheus'un hediyelerinden ateş; bilgi, beceri, teknoloji, sanat ve fen bilimleri, iyimserlik ise, umudu ve yaşama sevincini temsil eder. Bu ikisi birbirleriyle uyum içindedir. Ateş ile, insanlar umutla dolabilirler ve iyimserlik, umutla, ateşi etkin bir biçimde kullanarak yaşam koşullarını düzeltebilirler. Prometheus'un özelliği olarak kullanılan *philanthropos* kelimesi, yeni bir kelime olmakla birlikte, önceden Yunancada var olan iki kelimenin birleşiminden ortaya çıkmıştır. *Philos*, yani sevmek, yardım etmek, önemsemek, destek olmak manasında kullanılırken, *anthropos*, insanlık, insancılık anlamlarına gelmektedir. Prometheus, ortaya çıkan bu insan ırkını, tek tek birey olarak sevmez. Çünkü hikayeye göre, henüz bu dönem-

⁸ *Philantropia*'nın ikili bir etkisi de bulunmaktaydı. Sparta kralı Agesilaus savaş askerlerine yalnızca hoşgörü ve insanlık adına değil, aynı zamanda gelecekte kendi vatandaşlarından esir düşecekleri iyi davranılmasını sağlamak için iyi davranmıştır. Diod. 32.4.2; Pol. 1.79.8-11.

⁹ Schulz, s. 514.

de kişilik var olmamıştır. Bireye kişilik tanınabilmesi, belli bir kültürel gelişimin tamamlanmış olmasına bağlıdır. O halde Prometheus'un sevdiği, insanlık neslinin ateş ve umutla elde edebilecekleri ve olabilecekleridir. Bu yüzden *philantropos*'un daha başka anlamları da bulunmakla birlikte,¹⁰ esas olarak medeniyetin anahtarı olduğu düşünülmektedir.¹¹

Eski Yunan'da, *philantropia* ile *demotikos* arasında yakın bir bağlantı olduğu görülmektedir. *Demotikos*, yani demokrasi insan haklarının elde edilmesi ve güvence altında kalması için en elverişli ortam olarak görülmüştür.¹² Bu dönemde, şehir kanunları ile, kanunlar iki gruba ayrılmıştır: a- Vatandaşların özel ilişkileri, işlerini düzenleyen kanunlar ve b- Vatandaşların devletle olan ilişkilerini düzenleyen kanunlar. Özel hukuk kurallarının hoşgörülü ve merhametli olarak düzenlenmesi ve *philantropia*'yi gözetmesi doğru olacaktır. Oysa kamu hukuku kurallarının daha katı ve sert olması işin niteliği gereğidir. Yunan düşünürleri Yunanlıların düşmanlarına insanca davranmaları gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak bunun ne oranda uygulamaya geçtiği ise tartışmalıdır.¹³

¹⁰ *Philanthropia*, üstün asta gösterdiği sevgi ve koruma anlamında kullandığı gibi, eş konumdakiler arasındaki ilişkilerde de kullanılır. Örneğin Tanrı'nın insanlar üzerindeki ya da kralların halkları üzerindeki hakimiyetini bu kavram ile açıklamak mümkün olduğu gibi, iki arkadaşın arasında da, bu kavramla bağlantılı bir ilişki söz konusu olabilir. Diod. II 60.2, 61.4, 72.4. Dostluk ve misafirperverlik de bu kavramın kapsamına girmektedir. Thomas Wiedemann, *Greek and Roman Slavery*, Routledge, London 1981, s. 51.

¹¹ Yunanlılar "*insanlık sevgisi*"ni bir ideal olarak kabul etmişlerdir. Bu idealin amacı da, mükemmele (*arete*)- insan bedeninin, ruhunun ve aklının tam anlamıyla gelişimine ulaşmaktır. Plato Akademisi, *philantropia*'yı, insanlık sevgisinden kaynaklanan terbiye edilmiş alışkanlıklar olarak tanımlamıştır. Eski Yunan'da, insan neslini korumaya yönelik hediyeler, Zeus'un zorbalığına karşı isyanın da temsilcileri olarak görüldüğünden, *philantropos* aynı zamanda, özgürlük ve demokrasinin de, anahtarı olarak kullanılmıştır. Hem Sokrates, hem de Atina Kanunları, *philantropos*'u, insanların kendi kendilerini idare edebilme fikrini açıklarlarken kullanmışlardır. Mosses Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, The Viking Press, New York 1983, s. 77 vd.

¹² Demosthenes, *philantropia* ile demokrasi arasındaki bağlantıyı vurgulamıştır. Kanun koyucunun elindeki yetkiler, saldırgan, ezici ve oligarşik nitelikte olmamalıdır. Demos. Mem. 1.2.58-60. Bu yüzden, Atina'da, rehin gösterilmesi şartıyla kamu borçlarının hürriyeti kısıtlamaması, borçluların özgür kalmaya devam etmeleri, esas olarak devletin zararına olmakla birlikte, hukukun temel haklara saygı duyan yaklaşımı çerçevesinde kabul görmüştür. Dem. 18.112, 21.43, 24.156. Finley, s. 79.

¹³ Aynı husus kölelere karşı olan tutum için de geçerli idi. Eski Yunanlılar da,

M.Ö. beşinci yüzyılının sonlarında Yunan dünyası, insan haklarına ciddi biçimde yapılan saldırılara sahne olmuştur. Daha sonraki çalışmalar, demokrasi kavramına bağlı olarak insan haklarına daha fazla önem verilmesini sağlamıştır.¹⁴ Yöneticilerin işlemleri, yönetilenlerin çıkarlarına uygun olmalıdır. Yönetici, koruyan, gözeten tarzda olmalı ve her zaman için hukuka uygun hareket etmelidir.¹⁵ Tıpkı Roma'da olduğu gibi, antik Yunan'da da, teoride ulaşılan insan haklarının kutsallığı yönündeki saptamalar ne yazık ki, uygulamada tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır.¹⁶ Burada esas belirleyici, yöneticilerin insafı olmuştur.¹⁷ Hatta, bazen antik Yunan ve Roma'da, fazla insafı, fazla insancıl davrandığı için çeşitli yöneticilerin kınandığı görülmektedir.¹⁸

tpkı Romalılar gibi köleliğin insan haklarına aykırı olduğunu ve doğru olanın, *philantropia* ile uyuşanın her insana, köle ya da hür, erkek, kadın ya da çocuk, zulüm edilmemesiydi. Ancak, bu görüşler büyük ölçüde teoride kalmıştır. Wiedemann, s. 53.

¹⁴ Bu dönemde gerçekleşen devrimler, halkın ahlak anlayışında büyük bir deformasyona yol açmış, onur, namus gibi erdemler terkedilmiş ve halk iki zıt gruba ayrılmıştı. Halk büyük bir umutsuzluk içindeydi. Hatta toplumdaki kaos o kadar büyümüştü ki, komşuların birbirlerini, babaların oğullarını öldürmesi söz konusu olmuştu. Beşinci yüzyılın ortalarına doğru, bu kaos kısmen de olsa sonlanmıştır. Savaşlar, ekonomik yapıdaki değişiklikler ve M.Ö. 403 yılında çıkarılan af kanunu bu sonucu sağlamıştır. Böylece demokratik yapılanmanın meveleri olarak, insan haklarına duyulan saygı yine yükselişe geçmişti. Finley, s. 80.

¹⁵ M.Ö. 118 yılında Mısır'daki iç savaşın sona erdirilmesi amacıyla, suç işleyenlerin affedilmesi biçiminde bir af kanunu çıkarılmıştır. Vergi affı, toprak kanunlarında reform, çeşitli gruplara ayrıcalıklar ve Yunanlılarla, Mısırlılar arasındaki uyuşmalıklarda uzlaşma sağlanması da bu af kanunun kapsamı dahilindeydi. M.Ö. İkinci ve birinci yüzyıllarda ise, insan haklarına verilen değer ve gösterilen dikkat hayli artmıştı. Bauman, (Human), s. 41.

¹⁶ Charops, Yunanistan'ın gördüğü en zalim, en kurlsız yöneticilerden biri idi. M.Ö. 157 yılındaki ölümü, adeta Yunanistan'ı büyük bir lanetten kurtarmıştı. Roma'lılar çekildikten sonra, Charops şehirde adeta bir katliam yapmıştı. Halkı pazar yerinde ya da evlerinde öldürtmüş, ya da mallarına el koyup, onları, Roma'nın düşmanı olduklarını itiraf etmeye zorlayarak, sürgüne göndermiştir. Pol.XXX.12.3, 13.4.,32.12.; Pol.XXXII 5.3-14.

¹⁷ Eski Yunan'da, Roma hukukunda olduğu gibi, her insanın doğuştan, insan olmaktan dolayı sahip olduğu haklarının bulunduğu bilinmekteydi. Ancak bu hakların hukuki sonuç doğurabilmesi, geçerlilik kazanabilmeleri için, yasal çerçevede düzenlenmeleri gerekmekteydi. Wiedemann, s. 56.

¹⁸ Syracus'lu Gelon, komşularına ve düşmanlarına fazlasıyla insancıl davranmaktan dolayı suçlanmıştır. Finley, s. 82. William Linn Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1955, s. 19 vd.

2. *Humanitas* ve *Maiestas Populi Romani* Arasında Yabancılar (*Peregrini*) Kapsamındaki İlişki

Roma'lıların yazılı bir anayasaları yoktu. Onlar geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum olduklarından, gelenek hukuku toplum üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Toplumu şekillerinden gelenekler ise, esas olarak Roma vatandaşlarının haklarının korunmasını hedeflemekteydi. Dolayısıyla, *humanitas* önceleri, Roma hukukunun konusu olan, Roma vatandaşlarının korunması şeklinde yorumlanmıştır. Köleler, hukuk önünde kişi sayılmadıklarından, onların ve yine Roma hukukunun ilk dönemlerinde, kendilerine hak ehliyeti tanınmamış olan yabancıların hukuki durumları, Roma vatandaşları ile eş değildi.¹⁹

Afrikalı azatlı oyun yazarı P. Terentius Afer, yazdığı oyunlarda, Roma'lılara, tüm insanların eşit olduğu şeklinde evrensel nitelikte mesajlar vermeye çalışmıştır.²⁰ Aslında, köleliğin ekonomik hayatın temel taşlarından biri olduğu Roma toplumunda, böyle bir görüşün oluşmasında Yunan felsefesinin etkisi büyüktür. Terentius'un isabetli görüşleri, zaman içinde, Romalı düşünürlerin çalışmaları üzerinde etkilerini göstermiş ve yaklaşık olarak iki yüz yıl sonra, Seneca benzer görüşleri savunmuştur.²¹

"Tanrılara ibadet edebilmemiz için onlara ve *maiestas*'larına, tanrılarının herşeyi kontrol ettiklerine ve evrenin (*mundus*) yöneticileri ol-

¹⁹ William Warwick Buckland, *The Roman Law of Slavery, The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1908, s. 25 vd.

²⁰ Publius Terentius Afer, (İngilizce kaynaklarda geçen ismiyle Terence) MÖ. 195/185 -MÖ. 159 yılları arasında yaşamış, oyun yazarıdır. Kartaca yakınlarında doğmuştur ve genç yaşında, muhtemelen Yunanistan'da ölmüştür. Roma'lı senatör, Terentius Lucanus, onu köle olarak satın almış, eğitmiş ve daha sonraları yeteneklerinden etkilenmesinden dolayı, onu azat etmiştir. P. Terentius Afer'in yazdığı altı oyunun tamamı da, günümüze ulaşmayı başarmıştır. Yazara ait, meşhur deyişlerin başında "*homo sunt, humani nihil a me alienum puto*" gelmektedir. Bu deyiş, MÖ. 163 tarihli Heauton Timorumenos adlı oyunda yer almıştır. Bauman, (Human), s. 44.

²¹ Roma'da, insanların eşit olması gerektiği anlayışı, Yunanlıların *philanthropia* öğretisinden etkilenerek biçimlenmiştir. Roma'lılar, *philanthropia*'yı klasik bakış açılarıyla yorumlayarak, *humanitas* başlığı altında toplamışlardır. O halde, Roma *humanitas*'ı, Cicero, Seneca gibi düşünürler tarafından teorik olarak ortaya konmuş, zamanla kanunlar ve mahkeme kararları ile de pratik hayata geçirilmiştir. William Vernon Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 BC*, Clarendon Paperbacks, Oxford 1985, s. 50-53; s. 263-4.

duklarına inanmamız gerekir. Ancak, insanlarla olan ilişkilerimiz nasıl şekillendireceğiz? Biz, tüm insanlık için bazı hakların ortak kabul edildiği bir toplumda yaşamaktayız. (*iudicat aliquod esse commune ius generis commune*). Bu yüzden bazı davranışlar, düşmana karşı yapılmış olsalar bile, yanlış olarak tanımlanır. İnsan ilişkilerini düzenlerken uyulması gereken tek bir kural vardır. Gördüğümüz herşey, ister beşeri olsun, ister ilahi, aslında tektir. Bizler, hepimiz tek bir bütünün parçalarıyız. Bütün insanlar aslında, aynı tek kaynaktan ve tek bir amaç için yaratılmış, aralarında kan bağı olan akrabalar. Doğa bizi aynı kaynaktan yarattı ve hepimize aynı sonu yaşaracak. O bizi karşılıklı sevgi, yardımseverlikle donatmış, bize şefkat gösterip, adil olmayı öğretmiştir. Doğumlarımız ortak olduğu için, aramızdaki ortaklıklara sahip çıkmamız gerekir.”²²

Seneca’nın bu idealist görüşü, doğal olarak Roma dünyasında gerçek anlamıyla uygulanamamıştır. Akdenizin yeni efendisi olan Roma’lıların yabancılarla ilişkilerinin kapsamı ve sayısı zaman içinde artmış, ancak yabancılarla, Roma vatandaşlarının eşit haklara sahip olması, tam anlamıyla uygulanmamıştır.²³

Antik Roma’da, Roma vatandaşları ile yabancılar arasında büyük farklılıklar yaratılmasının önemli bir sebebi de, Roma’lıların diğer ırklara karşı büyük bir önyargı beslemeleri, kendilerini üstün ırk olarak kabul etmeleri idi.²⁴ Roma’lılar, Roma vatandaşı olmayı büyük bir

²² Sen. Epp. 48.2.3,95.50-53, Yine Seneca, “insan kanıyla beslenen, canice davranan kişilerin yapmış olduğu bir iyilik karşısında onlara herhangi bir şey vermeye, iyiliğine karşılık vermeye gerek yoktur çünkü, o insan haklarına aykırı davranmaktadır. Böyle bir kimse, benim vatanıma değil de, kendi vatanına saldırıyor olsa ve bu yüzden de benimle arasında herhangi bir kişisel düşmanlık olmasa bile, onun ahlaki bozukluğu kendisinden nefret etmem için yeterli olur ve beni tüm insanlığa karşı olan görevimi yerine getirmemi zorunlu hale getirir”. Sen. Epp.7.19.8. Seneca, imparator Nero’yu da, insan haklarını dikkate alması yönünde teşvik etmiştir. “Bir imparatorun ölüm cezasına mahkum edilmiş olanları dahi, ölüme gönderme hususundaki isteksizliği, tüm milletlere duyurulmalıdır. Bu şekilde imparatorun merhameti ve insan sevgisi, herkes tarafından bilinir.” Daha sonra bu bakış açısı daha da genişletilmiş, Roma’nın insanlığı kurtarması için Tanrılar tarafından seçilmiş olduğu ve Roma imparatorlarının insanlığın babaları, olduğu savunulmuştur. Bu yüzden de, insanlığın korunması ve kurtarılması Roma imparatorlarının insiyatiline kalmıştır. Willy Sorensen, *Seneca, The Humanist at the Court of Nero*, Transl. by Glyn Jones, Edinburgh 1984, s. 170 vd.

²³ Sorensen, s. 173.

²⁴ Örneğin Romalılar, Kartacalılarla kanbağı olduğunu kabul ettikleri Sardunyalılara karşı önyargı beslemişlerdir. Benzer şekilde Roma’lıların Sicilya’lılar ve Yunanlılardan da hoşlanmadıkları düşünülmektedir. Adrian Nicholas Sherwin-

ayrıcılık olarak gördüklerinden, yabancılara kendileriyle eşit haklar tanımaktak kaçınmışlardır. M.Ö. 95 yılında çıkarılan *lex licinia Mucia* ile, yasal yollar dışında kendilerini Roma vatandaşı olarak kaydettiren Latin ve İtalyanların, Roma vatandaşlığının geçersiz olduğu düzenlenmiştir. Roma'lıların farklı ırklardan gelen yabancılara aşağılar tarzda konuşmaları da sıklıkla rastlanılan bir durumdu. Örneğin, Suriyelilere "Yunan artığı" şeklinde hitap etmek, Yunanlıların, hindi gibi yemek yedikleri, çok obur ve pis olduklarına inanmak Romalılar arasında çok yaygındı. Yunan köleler, çoğunlukla bakıcı olarak çalıştırılmaktaydılar ve Romalılar, çocuklarının aptal Yunan bakıcılar tarafından büyütüldüğü hususunda sık sık şikayet etmekteydiler. Afrikalılar da, Romalıların alaycı ve küçümseyici yaklaşımlarına maruz kalmışlardı.²⁵

Roma vatandaşlığının kolaylıkla kazanılabilesinin engellenmesi, gerçek anlamda Romalı kanı taşımayan kişilerin Roma vatandaşı sayılmaması için, çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Augustus, özellikle Afrikalı kölelere karşı büyük önyargılar taşıdığından, köleler arasında dahi ayrımcılık yapmıştır. Kölelerin çok kolay bir biçimde ve büyük sayılarda azat edilmesini yasaklayan düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca, Augustus, *aedilis curulus*'a, forum'da bulunan herkesin geleneksel yunanlı pelerini yerine, toga'lı olmasına dikkat edilmesi yönünde talimat vermiştir. Ancak, Augustus'un yabancılara olan bu soğuk yaklaşımı imparatorluk anlayışının iyice gelişmesiyle yavaş yavaş değişmiştir. Örneğin Tiberius, tüm latinlere, kamu hizmetlerine katılmaları karşılığında vatandaşlık vermiştir.²⁶

White, *Racial Prejudice in Imperial Rome*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1967, s. 102 (Racial).

²⁵ Sherwin- White, (Racial), s. 103.

²⁶ Sherwin-White, (Citizen), s. 112. Roma vatandaşlığının sağladığı ayrıcalıklar yüzünden, Roma egemenliği altında yaşayan tüm yabancılar, Roma vatandaşlığını kazanmak istiyorlardı. Hatta, kendilerini Roma vatandaşlarına köle olarak sattırıp, daha sonra azat edilerek, hem özgürlüklerini, hem de Roma vatandaşlığını kazanma, yabancılar arasında uygulanan bir yöntemdi. Roma devleti, egemenliği altındaki kavimlerin mensuplarına tek tek ya da toplu olarak Roma vatandaşlığı tanımayı bir siyasi güç olarak elinde bulunduruyordu. M.Ö. 90 yılında çıkarılmış olan *Lex Iulia de Civitate* ile, Latin ırkı mensuplarına ve İtalya'da yaşayan diğer kavimlere Roma vatandaşlığı tanınmıştır. Principatus döneminin başlarından itibaren, çok daha fazla sayıdaki yabancıya Roma vatandaşlığı verilmiştir. İlk imparatorluk dönemi, iktidarın halk meclislerinden önce *senatus*'a, daha sonra da, *princeps*'e kaymasına yol açmıştır. Bu da yabancılarla Roma vatandaşları arasındaki ayrımın, imparatorun altındaki tebaa olmalarından dolayı azalmasını sağlamıştır. Böylece, Roma vatandaşlarının sahip olduğu pek çok ayrıcalık

3. *Humanitas* ve *Maiestas Populi Romani* Arasında Köleler Kapsamındaki İlişki

Seneca, kölelerin maruz kaldıkları insanlık dışı davranışların *ius animantium*'a ilişkin genel kurallar çerçevesinde yumuşatılması gerektiğini savunmuştur. İnsanlara işkence edenler, insan haklarını ihlal etmiş olurlar (*iuris humani societas*). Ancak, köleliğin çok yaygın ve vazgeçilmez bir biçimde kabul gördüğü Roma toplumunda maalesef, kölelerin durumundaki iyileştirme çalışmalarına çok geç başlanmış ve bu konuda hiçbir zaman gerçek anlamda bir başarı sağlanmamıştır.²⁷

Roma'lıların kölelere duydukları ihtiyaç, köleliğin günlük hayatın bir parçası haline gelmiş olması, bu insanlık dışı uygulamadan vazgeçilmesine engel oluşturmıştır. Kölelerin statüleri belirsizdi. Köleler insan olmakla birlikte, hukuken mal olarak kabul edilirdi.²⁸ Bu belirsizlik de, kölelere ne biçimde davranılması gerektiğinin saptanmasında güçlükler yaratmaktaydı. Ancak, Roma toplumunda kölelik o kadar doğal karşılanmaktaydı ki, köleliğin yanlış olduğunun, insan haklarına aykırı olduğunun kabul edilebilmesi neredeyse imkansızdı.²⁹ Romalılar köleliğin, doğa kurallarına aykırı olarak, bir insanın diğerinin mülkiyet hakkının konusu yapıldığı bir *ius gentium* kurumu olduğuna inanmaktaydılar.³⁰ Tabii ki, bu anlayış, tüm insanların eşit haklara sahip

ortadan kalmış ve sonuç olarak M.S. 212 yılında imparator Antoninus Caracalla tarafından çıkarılan emirname ile, imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm yabancılara, Roma vatandaşlığı tanınmış oldu. Özcan Karadeniz-Çelebican, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması*, Yetkin Yayınları, 14. Basım, Ankara 2010, s. 148 vd.

²⁷ Soverini, s. 177. Peter Garnsey, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford 1970, s. 109. D.50.17.32 *Ius civile*'ye köleler hiçtirler. Fakat, *ius naturale* kapsamında böyle değildir, çünkü tabii hukuk karşısında bütün insanlar eşittir. Ancak, Roma toplumunun kölelis devam edebileceğini düşünmek imkansızdır. Hiçkimse köleliğin ortadan kalması gerektiğini düşünmemiştir. O zamanki toplumların ekonomik hayatları için, köle çok faydalı, hatta zorunlu bir unsurdur. Toplumun maddi ihtiyaçları kölelerce görülmekteydi. Köleler tarlalarda çalışırlar, ev işlerini görürler, öğretmenlik, doktorluk, avukatlık gibi meslekleri de yaparlardı. Çünkü bu tür mesleklerin para karşılığında Roma vatandaşlarınca yapılması ayıp sayılırdı. Ziya Umur, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Umumi Meftumlar-Hakların Himayesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1974, s. 356 vd. (Giriş).

²⁸ D.34.4.31 Tarım araçları (*instrumentum*) üç başlık altında toplanmıştır. 1. konuşma yeteneği ile donatılmış olanlar (köleler), 2. konuşamayanlar (sığır, koyun, at...), 2. Konuşma olanakları olmayanlar (saban, pulluk...), Finley, s. 93 vd., Buckland, s. 33 vd, Bauman, (Human), s. 46.

²⁹ Finley, s. 117.

³⁰ D.5.4.1, Iust. Inst.1.3.1

oldukları şeklindeki doğal hukuk ilkesi ile çelişmektedir.³¹ Roma'lıların büyük bir kısmı, kölelerine iyi davrandıklarında, onların kendilerini öldürebileceklerini düşünmekteydi. Çünkü onlar kölelerin içinde bir kötülük bulunduğuna inanmaktaydılar. Hatta, Roma'daki inanış, kölelerin işkence altında olmadan gerçeği, doğruyu söylemeyeceği yönündeydi.³² Ancak, kölelerin işkenceye maruz kalmasına karşı çıkan Roma hukukçuları da bulunmaktaydı. Fakat bu karşıt görüşün temel çıkış noktası, kölelerin insan oldukları ve insan haklarına aykırı davranışlara maruz kalmaları değil bir kimsenin para vererek sahip olduğu değerli bir malına zarar verilmemesi gerektiği oluşturmaktaydı.³³

Efendinin kendi kölesini dövmesi, cezalandırması, kural olarak, hukuka aykırı olarak kabul edilmemişti. Bu yüzden de, efendilerin kölelerini vahşice cezalandırması doğal karşılanmıştır. Kölelerin dağlanması, kırbaçlanması, tecavüz edilmesini bunlara örnek olarak verebiliriz.

³¹ D.50.17.32. Seneca, iyi niyetli eğitimli, Roma vatandaşlarına yakışan davranışın kölelerine iyi davranmak olduğu yönündeki görüşü de, Roma'da gerçek anlamıyla taraftar toplayamamıştır. Seneca'ya göre, köleler de insandır ve onlar efendilerinin dostlarıdır. Kölesiyle sohbet etmeyi ve yemek yemeyi kendine yakıştıramayan Roma vatandaşları, dostlarına ihanet etmekten başka birşey yapmamaktadır. Hatta bu şekilde davranan efendiler, kölelerinin nefretini kazanarak, kendi kuyularını kazmaktadırlar. Şunu da unutmamak gerekir ki, köleler de bizimle aynı havayı solumakta, aynı suyu içmekte, aynı gökyüzünün altında yaşayıp, ölmektedir. Kölelerinize, sizin üstlerinizin size nasıl davranmasını isterseniz, o şekilde davranın. Sizinle konuşmasına, sizinle plan yapmasına ve sizinle yaşamasına izin verin. Soverini, s. 178.

³² Kural olarak kölenin efendisinin aleyhine ifadesi kabul edilmemekle birlikte, zina, vatana ihanet ve vergi kaçırma gibi bazı özel durumlarda buna izin verilmekteydi. Kendisinin fail olduğu bir durumda da, kölenin suçunu itiraf etmesini sağlamak için yine işkenceye başvurulurdu. Örneğin *praetor* Tigellinius, Nero'nun karısı Octavia'nın zina işlediğini ispat edebilmek için, Octavia'nın kadın kölelerini (*ancillae*) dayanılmaz acılarla sorgulatmıştır. Kölelerden bir kısmı, işkencenin acıları altında efendilerinin aleyhinde tanıklık ederken, büyük bir çoğunluğu Octavia'nın masumiyeti yönünden görüş açıklamışlardır. Dio.62.13.4. Hadrianus, efendisi öldürülürken yeteri kadar bağırıp, yardım çağırmayan köleyi, öldürtmüştür. Burada, diğer kölelere önce kendilerini düşünmek yerine, efendilerini korumaları gerektiğini anlamaları için bir ders verilmek istenmiştir. D.29.5.1.28. Garnsey, s. 122; Alan Watson, *Roman Slave Law*, The John Hopkins Press, Baltimore 1987, s. 98 (Slave).

³³ Roma hukukunda kölenin bir mal olarak değerlendirilmesi ve işkence sırasında efendinin mülkiyet hakkının zarara uğruyor olmasını destekleyen nitelikte düzenlemeler bulunmaktadır. Zina suçundan dolayı suçlanan bir kölenin efendisine, bu suçlamada bulunan kişinin, kölenin işkence sırasında uğrayacağı zararlara karşılık belirli bir miktarda teminat ödemesi zorunlu kılınmıştı. D.48.5.28.pr. Ulpianus da, işkencenin köleyi tamamen işlevsiz bırakacak şekilde yapılmaması gerektiğini belirtmektedir. D.48.18.7. Buckland, s. 67.

Efendi kölesini kırbaça ya da değnekle döver, ya da onu zincire vurursa ve köle daha sonra ölürse, efendinin herhangi bir cezai sorumluluğu olmazdı. Ancak, köleyi kasten bir sopa ya da taş darbesiyle öldürmüştü, ya da onu ipe asmışsa, yüksek bir yerden aşağıya atmışsa, zehirlemişse, vücudunu tırmıkla parçalamışsa, canlı olarak yakmışsa, öldürünceye kadar işkence etmişse, adam öldürmeden dolayı sorumlu tutulurdu. Şu hususu açıkça belirtmek gerekir ki, Roma hukukunda, köleyi öldürme amacını taşımayan, onu eğitmek, terbiye etmek için yapılan davranışları cezalandırılmazdı.³⁴

4. *Humanitas'ın Maiestas Populi Romani Karşısında Kısıtlanmasını Haklı Gösteren Durumlar*

Humanitas ile *maiestas populi Romani* arasındaki bağlantının çıkış noktasını zalimlik ve vahşetle savaş oluşturmaktadır.³⁵ Roma'lılara göre vahşetin haklı görebileceği bazı durumlar olabilirdi. Örneğin, Roma'da

³⁴ Cod.Th.9.12.1,2. Constantin zamanında kölelerin gladyatör oyunlarının parçası edilmeleri yasaklanmıştı. Cod. Th.15.12.1; Cod.Iust.11.44(43). Ancak, adam kaçırma suçunu işleyen bir köle ise, oyunlarda vahşi hayvanlarla dövüşmeye mahkum edilirdi. Üstelik, kendilerini hayvanlara karşı savunmalarını engellemek amacıyla da, dövüşten önce kırbaç darbeleriyle yaralanmaları sağlanırdı. Cod.Th.9.18.1. Arenada dövüşmeye mahkum edilen kişilerin elleri ve ayakları damgalanırdı. Cod. Th.9.40.2. Bununla birlikte, Roma'da kölelerin çeşitli düzenlemelerin de yapıldığını görmekteyiz. Örneğin *lex petronia*, efendilerin kölelerini diledikleri gibi, arenaya yollayarak, vahşi hayvanlarla dövüştürmeleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Olivia Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, The Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore 1995, s. 43. Bu kanunla amaçlanan husus, efendinin kölesi üzerindeki mülkiyet hakkını belli oranda sınırlandırmaktır. İmparator Hadrianus, bir efendinin kölesini, mahkeme kararı olmaksızın öldürmesini yasaklamıştır. Aynı şekilde, haklı bir sebep olmaksızın erkek kölelerin gladyatör eğitmenlerine ve kadın kölelerin de genelevlere satılmasını yasaklamıştır. Antoninus Pius tarafından çıkarılan emirnameye göre, haklı bir sebep olmaksızın, kendi kölesini öldüren bir kimse, başkasının kölesini öldüren kişiyle aynı cezayı alır. İmparatorun merhamet talep edip, ona sığınan köleler hakkında da, efendinin bu kölesini uygun fiyata satması sağlanmaktaydı. Herkesin malını kötü kullanmaması, kamu yararına olarak kabul edilmekteydi. Efendilerin köleleri üzerindeki yetkileri, sınırsız olmakla birlikte, efendinin köleye işkence etmesi, aç bırakması, vahşice yaralaması haklı görülmez. Iust.Inst.1.8.1 Efendi hasta kölesini, tedavi masraflarının yüksekliğinden ötürü terk etmişse, ve bu köle hayatta kalmayı, iyileşmeyi başarmışsa, artık özgür kılınması gerekir. Bu durumdaki hasta köleyi, terk etmek yerine öldürmek, cinayet işlemek olarak kabul edilir. D.40.8.2; C.Iust.7.6.13. Richard A Bauman, *Crime and Punishment in Ancient Rome*, Routledge, 2. Ed, London 2006, s. 112 vd. (Crime); William A Schabas, *The Death Penalty as Cruel Treatment and Torture*, Northeastern Univ. Press, Boston 1996, s. 100 vd.

³⁵ Bauman, (Crime), s.119; Tony Honoré, *Ulpian, Pioneer of Human Rights*, Oxford Univ. Press, 2. Ed., Oxford 2002, s. 89.

bu konuya ilişkin olarak tartışılan sorulardan biri şudur: “Kıtlık sırasında efendinin kölelerini açlıktan ölmeye terketmesi ne derecede doğrudur.”³⁶ “Çok büyük bir fırtına sırasında, yükü denize fırlatmak zorunda kalan kaptan, çok kıymetli bir at ile kıymetsiz bir köle arasında nasıl bir tercih yapmalıdır?”³⁷ Roma’lılar arasında kabul edilen görüş, *utilitas*’ın, *humanitas*’ın önünde yer alması gerektiği yönündedir.³⁸ O halde, çoğunluğun ya da daha değerli insanların çıkarlarının korunması adına azınlığın ya da daha değersiz insanların haklarından feragat edilmesi, Roma hukukunda olağan karşılanmaktaydı denilebilir. Aynı bakış açısı savaşlarda, düşmanlara davranış biçiminin şekillendirilmesinde de kendisini göstermiştir. Romalılar, düşmana vahşice davranılmasında herhangi bir sakınca görmemişlerdir. İnsanın insana yaptıklarına baktığımız zaman doğal afetlerin, hastalıkların ve yoksulluğun çok masum kaldığını görmekteyiz. Ateş, zincir ve kılıçlarla süslenmiş büyük gösteriler düzenleyen insanlar, diğer insanları vahşi hayvanlara yedirtmekte, onları zindanlara kapatmakta, çarmıha gererek, ya da asarak öldürmekte, yakarak, atların ayaklara bağlayıp sürükleterek işkence etmektedirler. Zalimlik, yöneticilerin değişmez özelliği haline gelmiştir. Buna bağlı olarak da, Roma’da zulüm ve işkence bir zevk aracı, vahşet bir hobiye dönüşmüştür. Bu yüzden Roma askerleri, ele geçirdikleri yerlerde yaşayanların çocuklarını ebeveynlerinin gözleri önünde kesmekten, yakmaktan zevk alır hale gelmişlerdir.³⁹

Livius, Alban’ın lideri Mettius Fufetius, Roma’lıların taraf olduğu savaşta, Roma’ya destek verme sözü vermekle birlikte bu sözünü tutmamıştır. Roma kralı, bu davranışı telaffisi olmayan bir hata olarak kabul etmiş ve herkese ibret olması için Mettius Fufetius’un en ağır şekilde cezalandırılmasını sağlamıştır. Böylece Mettius Fufetius, aksi yönde giden iki atlı arabaya bağlanmak suretiyle ikiye bölünme cezasına çarptırıldığını belirtmektedirler. Roma kralı Tullus Hostilius, söz konusu cezanın haklı ve gerekli olduğunu savunurken, Livius bu cezanın *humanitas* kurallarını zedeleyen bir uygulama olduğunu söylemiştir.⁴⁰

³⁶ Cic. Leg. 3.1.

³⁷ Cic. Off. 3. 89.

³⁸ Cic. Off. 1.88.

³⁹ Bauman, (Crime), s. 120; Edward Togo Salmon, *A History of the Roman World: 30 BC.-AD. 138*, Routledge, 11. Ed., London 1968, s. 134.

⁴⁰ Herkes bu iğrenç sahneden çok etkilenmişti. Bu ceza, Roma tarihi açısından insan haklarının hiçe sayıldığı önemli bir ceza idi. Liv.1.28.9-11.Livy bu cezanın haklılığının tartışılması gerektiğini düşünmektedir.

Buna benzer bir diğer örnek ise, M.Ö. 390 yılında gerçekleşmiştir. Roma'lı elçiler, hukuk kurallarını ihlal edecek şekilde Galli lideri öldürmüşlerdir. Bu elçiler *violatores iuris humani*, insan haklarını ihlal etmiş olmalarına rağmen, Roma'da yaptıklarından dolayı ödüllendirilmişlerdir.⁴¹

Cicero, bireysel çıkarlar ile kamu çıkarlarının çakışması halinde, kamu çıkarlarının (*rei publicae utilitas*) tercih edilmesi gerektiğini kabul etmiştir.⁴² Buna göre, bazı insanlar yönetilmek ve kendilerinden

⁴¹ Liv.5.37.4; Liv.4.36.6. Roma hukukçuları, *ius gentium*'u, tüm insanların uymak zorunda oldukları evrensel kurallar olarak tanımlamışlardır. Gai. 1.1.1; Dolayısıyla bu kuralların bizzat Roma'lıların kendileri tarafından ihlal edilmesi çok büyük bir çelişki idi. Bu çelişkili durumu kendi hakları olarak gören Roma'lılar, aynı ihlal kendilerine karşı yapıldığında, benzeri bir toleransı göstermemişlerdir. Herbert Felix Jolowicz/ Barry Nicholas, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge Univ. Press, 3. Ed., Cambridge 1972, s. 102-7. Veientin lideri Lars Tolumnius, 437 yılında üç Roma elçisini öldürmüştü, bunun ardından patlak veren savaşta ise, Roma askerleri bu lideri öldürerek, cezalandırmışlardır. Liv. IV 17.2-4, 19.3-5. "Güçlüler, zayıfların insan haklarını ihlal ederlerse, Tanrılara bu zalim insanları cezalandırması için dua edeceğim". Liv. 9.1.8-10. 390 yılında Gaul, Romaya saldırdığında, askerlik çağındaki tüm erkekler toplanarak, toprakları savunma görevi verilmiştir. Bu durumda yaşlılar köylerde savunmasız olarak, ölüme terk edilmiştir. Ancak, kadınların savunmasız bırakılarak terk edilmeleri insanlığa aykırı bulunmuştur (*parum humanum*). Aslında kadınların geride bırakılması, savunma açısından kolaylık sağlamakla bırakılması, böyle bir durumda kamu yararının, bireysel yararların gerisinde kalarak, masum insanların savunmasız bırakılmamaları tercih edilmiştir. Liv. 5.40.4. Cicero'da benzer görüşü savunmaktadır. İşte bu yüzden, Cicero aşağı sınıftan olmakla birlikte Roma vatandaşı olan herkesin, yaşam hakkına sahip olduğu ve bu haklarının kamu yararının üstünde turulması gerektiğini savunmuştur. Doğal olarak, Roma vatandaşı olan "herkes" için tanınmış olan bu insani yaklaşım, insan olan "herkes" için genişletilmiştir. Lars Tolumnius, 437 yılında üç elçiyi öldürtmüştür. Devam eden savaş sırasında, Romalılar, aralarındaki anlaşmayı ihlal edenleri (*foedus humanum*) *ius gentium*'a uymayanları sert bir biçimde cezalandırmışlardır. Frank William Walbank, *Polybius, Rome and the Hellenistic World, Essays and Reflections*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 2002, s. 79 vd.

⁴² "Atalarımız Kartaca ve Numintia'yı yerle bir etmişlerdir. Korintia'yı yok etmemelerini dilerdim. Fakat atalarımızın, şehri yok etme hususunda, konunun yeni bir savaşla yolaçabilme olasılığından ötürü, iyi bir amaçları vardı. Kartaca ve Korintia Roma'nın sınır noktaları olmalarına rağmen, oluşabilecek ayaklanmaları önleme amacıyla yıkılmışlardır." Cic.Off. 1.35; Cic.Leg.Agrar.2.87. Appianus ise karşı görüştedir. Ona göre, Aemilianus Kartaca'yı senato kararı ile yok etmiştir. Çünkü bununla Roma'nın büyüklüğü vurgulanmak istenmiştir ki bu çok büyük önem taşımaktadır. Numantia'nın yok edilmesi tamamen kendi inisiyatifindeydi. Diodorus'a göre de, Roma çok geniş topraklar üzerinde hakimiyet kurduktan sonra, gücünü terörizm ile desteklemiştir. Aslında burada büyük bir ikilem bulunmaktadır. L. Aemilius Paulus, 3. Makedonya Savaşındaki (MÖ. 171-167)

faydalanılmak amacını taşımaktadırlar. Bu yüzden de, kamu çıkarları bu çeşit insanların bireysel çıkarlarının önüne geçebilir. Dolayısıyla, bir diğer grup insan, onları yönetmek ve emeklerinden faydalanmak hakkına sahip olmaktadır. Yönetenlerin, yönettikleri insanların selammatlerini gözetmeleri gerekmektedir. O halde yönetmek, zulmetmek biçimde olamaz. Ancak, yönetmek sırasında sertlik kullanılması da kaçınılmazdır. Bu şekilde ahlak ve şiddet birbiriyle bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Yönetmek, şiddet kullanmayı da kapsar, fakat yönetinin ahlaki sorumluluğu vardır. Böyle bir yaklaşım, yönetmenin önemi vurgular. Roma'lılar için Roma devleti en kutsal varlıklardan biri, Roma vatandaşı olmak ise, en büyük ayrıcalıklardan biri idi. Bu yüzden devlete karşı işlenen suçlar en ağır şekilde cezalandırılmaktaydı. Roma devletine ihanet edenler kimseler, *humanitas*'tan yoksun bırakılırlardı.⁴³

Roma'nın Kartaca'ya karşı kazandığı zafer sonrasında, Kartaca'lılara yapılan insanlık dışı muameleler de, bu bakış açısıyla belli oranda haklı gösterilmeye çalışılmıştır. 226 yılında Roma ile Kartaca arasında yapılan anlaşma çerçevesinde, Kartaca halkının İspanya'nın kuzeyine girmeleri yasaklanmıştı. Kartacalıların bu anlaşmayı ihlal etmeleri, Roma'nın Kartaca'yı yerle bir etmesini haklı gösteren bir neden olarak gösterilmekteydi. Roma'lılara göre, bir devletin merhamet talep ede-

büyük zaferini Epirus'da 70 şehri tamamen yok ederek ve 150 bin kişiyi köle olarak toplayıp, sattırarak perçinlemesine rağmen, bu zalimliği onun *humanitas*'na herhangi bir gölge düşürmemiştir. Censor Cato 150 yılının sonunda yaptığı bir konuşmasını "*ceterum censeo Carthaginem esse delendam*" diyerek bitirmiştir. (Hatta, Kartaca'nın yok edilmesini öneriyorum). Diod. 31.9 Walbank, s. 91 vd. Aynı tarihlerde, Carneades'in görüşleri de, Roma'nın yalnızca kendi çıkarlarını korumayı amaçladığı yönündedir. Carneades'e göre doğal adalet diye bir şey bulunmamaktadır. Ona göre insan davranışlarındaki doğal belirteç, bencilik ve kişisel çıkarlarını korumaktır. Roma imparatorluğunu, hem tanrılara, hem de insanlara adaletsiz şekilde davranarak oluşturmuştur. Bu yüzden de, hiçbir zaman çıkarılıktan vazgeçememektedir. Walbank, s. 107 vd.; Colin Wells, *The Roman Empire*, 6. Ed., London 2004, s. 256 vd.

⁴³ Roma'lılar, savaşta galip eden komutanların, mağlup olanları "*insan*" olarak görmeleri gerektiğini ve bu yöndeki davranışların barışı sağlayacağını savunmuşlardır. Savaşta yenilen tarafa gösterilen bu ılımlı bakış açısı, vatana ihanet eden Roma'lılar için kabul edilmemiş ve bu sırada insan hakları ihlallerinde bulunulması önemsenmemiştir. Roma hukuku kaynaklarından, *humanitas* kavramının ilk olarak, MÖ. 80'li yıllarda kullanıldığı, bundan önce ise, *humanitas*'ın bilinmediği anlaşılmaktadır. Arnold Hugh Martin Jones, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Blackwell Press, Oxford 1972, s. 165.

bilme hakkı, anlaşılmaya olan bağlılığı, daha doğrusu anlaşılmayı ihlal etme derecesine göre belirlenmektedir.

Cumhuriyetin ortalarında, Roma devleti düşmanları tarafından, yenilmesi güç, insafsız bir devlet olarak görülmekteydi. Savaşın sonunda Roma askerleri kazandıkları topraklarda yağmalama yapmışlar, sadece korku ve terör esdirmek için, gördükleri herkesi, hatta hayvanları bile öldürmüşlerdir.⁴⁴ Yalnız Romalıların savaş yoluyla ele geçirdikleri yerlerde yaşayanların yaşam haklarına duydukları saygı, savaş sırasında Roma'lılarla verilen mücaadele ile bağlantılı idi. Yani, Roma'lılara kendiliğinden teslim olunmuşsa, bunların yaşam haklarına saygı duyulur ve kendilerine *humanitas Romana* gösterilirdi. Ancak, Roma'lılara kendiliğinden teslim olmamış halk için herhangi bir merhamet gösterilmesi söz konusu olmazdı⁴⁵. Uyuşmazlıkların anlaşma yoluyla çözülmesi insanca olan yöntemdir. Uyuşmazlıklarda güç kullanılması vahşiliğin işareti. Savaşmanın tek haklı noktası, barışı elde edebilmek amacıyla yapılmasıdır. Zafer kazanıldığında, savaşmayı evlerinde kalmayı tercih edenlerle, barbarlar aynı muameleye tabi tutulmamalıdır.⁴⁶

⁴⁴ Roma geleneklerine göre, savaşın sonunda, komutan Roma askerlerine şehri yağmalamalarını ve gördükleri her canlıyı öldürmelerini emrederdi. Buradaki amaç, şehir halkına korku salmaktır. Çoğunlukla şehir halkı saklanmış olduğundan, Roma askerleri hayvanları keserdi. Katliamdan sonra da, yağmalama başlardı. Liv.26.46.3. Lloyd A Thompson, *Romans and Blacks*, Routledge, London 1989, s. 210.

⁴⁵ Harris, s. 74 vd. Cumhuriyet döneminde, fethedilen yerler derhal, Roma devletinin toprakları arasına girmekle birlikte, orada yaşayanlar hemen Roma vatandaşlığını kazanmazlardı. Roma askerleri ile savaşarak, cebir sonucunda Roma'ya teslim olmuşlar, artık muhtar bir varlıkları olmadığından dolayı, *ius gentium* kuralları doğrultusunda, *captivi* yani harp esiri sayılırlardı. Oysa ki, herhangi bir silahlı çatışmaya taraf olmaksızın, kendi iradeleri ile Roma'ya teslim olmuş olanlar, *peregrini alicuius civitatis* yani başka bir devletin vatandaşı olan yabancılar olarak adlandırılırdı. Mücaadele ederek yenilen ve Roma devletine teslim olmak zorunda kalan (*deditio*) devletin sakinleri, Roma *populus*'unun veya *senatus*'un ya da yetkili komutanın, tek taraflı olarak düzenlediği bir *foedus* işlemine uygun olarak, *peregrini dediticii* adını alırlardı. Her iki çeşit yabancı yani *peregrini* de özgür kişilerdi. Ancak, *peregrini alicuius civitatis* olanlara, şeklen özerkliklerini koruyan kendi devletlerinin vatandaşlığı tanınmakta ve dolayısıyla da, kendi örf ve adetlerini, kanunlarını uygulayabilmekteydiler. Aynı şekilde, Roma hukukunun kendilerine tanıdığı ölçüde haklara sahip olurlardı. Buna karşılık, *peregrini dediticii*, Roma tarafından tanzim edilmesi gereken topluluklara dahil sayılırdı. Bu çeşit yabancıların hukuki statüleri, Roma devleti tarafından tek taraflı olarak düzenlenirdi. Umur, (Giriş), s. 380

⁴⁶ Cic. Off. 1.34-5

205 yılında komutan Q. Pleminius, Roma ordularının başında bulunmaktaydı. Askerler arasında gümüş bir kase yüzünden bir tartışma çıkmış ve tartışma büyüyerek, şiddet kullanılmasına yol açmıştır. Pleminius, ayaklanma çıkaran askerlerin cezalandırılmasını emretmiştir. Fakat ordudaki itaatsizlik ve kargaşa o kadar güçlenmiştir ki, Pleminius'a saldırı düzenlenmesine kadar gitmiştir. Askerler, Pleminius'un kulaklarını ve burnunu keserek, onu öldürmeye kalkışmışlardır. Yapılan inceleme sonucunda, Scipio Pleminius'un haklı olduğuna karar vererek, askerlerin cezalandırılmak üzere Roma'ya getirilmelerine karar vermiştir. Pleminius bu cezayı çok hafif bularak, ancak vahşi bir saldırıya uğrayan kişinin, bu çeşit saldırıda bulunanlara nasıl bir ceza verileceğini değerlendirebileceğini belirtmiştir. Bu yüzden de kendisinde askerlerini cezalandırma hakkını bulan Pleminius, onları işkence ile öldürtmüş, cesetlerinin de gömülmesine izin vermemiştir.⁴⁷

Pleminius, Roma halkından kaynağını alan *maiestas*'a sahiptir. Sonuç olarak, ona yapılanlar, hareketin vahşiliği ve verilen zararın büyüklüğünden bağımsız olarak failerin sorumlu tutulmaları için yeterli görülebilir.⁴⁸

Maiestas populi Romani ile *humanitas* arasındaki bağlantı uluslararası ilişkiler ve anlaşmalarda da etkisini göstermiştir. Bu bağlantı, *ius gentium*'un gelişimini sağlamıştır. Kartiz şehrinin (İspanya) 206 yılında, Kartacalılardan ayrılarak, Roma'lıların tarafına geçmesi üzerine, Scipio Kartizlilerle çok sert bir anlaşma aktetmiştir. Kartizlilerin, Roma halkının *maiestas*'ını kabul edip, onu desteklemeleri gerekmektedir.⁴⁹ Roma'lıların müttefikleri ile yaptıkları anlaşmalarda, anlaşmaya koy-

⁴⁷ Liv.29.8.5;29.8.8; 29.9.22. *Sine respectu non maiestatis modo sed etiam humanitatis... prope exsanguem relinquit.* Bauman, (Human), s. 106.

⁴⁸ Liv.29.9.10; Liv.34.44.6. Bauman, (Human), s. 107.

⁴⁹ *Maiestatem...comiter conservanto.* Davranışların standardı *comiter/comitas* ile açıklanmaya çalışılmış ve *humanitas* ile benzer anlam yüklenmiştir. Bauman, s. 22. Aynı bakış açısıyla yapılan başka uluslararası anlaşmalar da bulunmaktadır. Örneğin 189 yılında Aetolianlılarla, Romalılar arasındaki anlaşmada da, Aetolianlılar, Romalıların *maiestas*'ına herhangi bir hile yapmaksızın saygı duyma borcu altına girmişlerdir (*sine dolo malo*) Liv.38.11.1. Roma'lılar yaşadıkları kötü tecrübelerden dolayı, yaptıkları uluslararası anlaşmalarda, karşı taraftan tam anlamıyla bir destek ve bağlılık bekler hale gelmişlerdir. Anlaşmaları *humanitas*'a dayandırarak da, bu noktadaki haklılıklarını vurgulamaya çalışmışlardır. Bauman (Crimen), s. 120.

durdukları “Roma *maiestas*’ına saygı duymak”, Roma’nın siyasi anlamda kazandığı büyük başarılarından biridir. Buna göre, Roma’nın *maiestas*’ına saygı göstermeyi kabul eden devlet, fiilen bağımsız olarak kabul etmekle birlikte, bu anlaşılmaya uyma borcundan kaynaklanan tüm uyuşmazlıklarda, Roma mahkemelerinin yetkili olduğunu kabul etmektedir. Bu da müttefik devletin bağımsızlığına büyük ölçüde gölge düşürmekteydi.⁵⁰

5. *Humanitas*’ın Korunduğu Haller

Ancak, yöneticiler *maiestas populi Romani* çerçevesinde tamamen sınırsız güç kullanma hakkına sahip değillerdi. *Humanitas* ile *maiestas populi Romani* arasındaki dengenin sağlanabilmesi amacıyla, yönetilenleri, yöneticilerin kötü davranışlarından korumaya yönelik çeşitli düzenlemeler de yapılmıştır.

A. Yöneticilerin İşkence ve Hukuka Aykırı Kötü Muamelelerinin Yasaklanması

Roma hukukunda, yöneticilerin hukuka aykırı muamelelerinin yasaklanmasına ilişkin düzenlemelerle öncelikle, işkencenin engellenmesi amaçlanmıştır. Cicero’nun C. Rabirius’un savunmasında da, işkenceye karşı bir tutum sergilenmiştir.

“Kırbaçlamak, çarmıha germek gibi işkencelerden vazgeçilmiş ve acımasız krallar kovulmuştur. Artık cesur insanların özgürlüğümüzü koruduğu ve hoşgörülü kanunlarla çerçevesiendirilmiş bir düzenimiz var.”⁵¹

Yine Cicero, işkenceye karşı duruşunu ortaya koyarken, eski damadına olan kızgınlığını da göstermektedir. Cicero’ya göre eski damadı, Trebonius’u vahşice öldürmüş, ona işkence yapmıştır. Trebonius’un boynunu kırdıktan sonra, ölüye, vahşice davranarak kestiği başını kılıcına takıp gururla havaya kaldırmış ve *humanitas*’ı tamamen unutmuştur.

⁵⁰ “Roma’lıların savaşmaktaki esas amaçları, toprak ya da mal elde etmek değildi. Roma’nın asıl hedefi tüm insanlığın huzurunda, şöhrat ve statü elde etmek idi. Bu da Roma imparatorluğunun adının, Tanrıların adının yanında yer almasını sağlamıştır. O, kendisinin efendi, diğer tüm insanların onun kölesi olduğu bir dünya yaratmıştır”. Liv.37.54.15 Bauman, (Crimen), s. 121.

⁵¹ Cic. Rab. Per. 10

Şehrine, vatanına ve Tanrılara yani kısacası tabiata ve insanlığa vefasızlık yapmıştır.⁵² Seneca ve diğer pek çok Roma'lı düşünürler de işkencenin yanlış olduğuna ilişkin olarak benzer görüşleri savunmuşlardır. Yunan düşünür Polybius, önceki yüzyıllarda ayaklanmış Kartacalı paralı askerlerin nasıl 700 Kartacalıyı kestiğinden söz etmiştir. Paralı askerler, halkın ellerini kesmiş, ayaklarını kırmış, onları canlı olarak çukurlara atmışlardı. Polybius'a göre bu askerlere insan demek mümkün değildir.⁵³

İkinci Pön savaşının sonlanmasından sonra, *humanitas* ile *maiestas populi Romani* arasında özel bir bağın kurulması daha da önem kazanmıştır. *Maiestas populi Romani* dahilinde yöneticilik yapan kişilerin, sahip oldukları yetkileri özenli kullanmaları ve yönetilenlerin haklarını ihlal etmemeleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Özellikle eyaletlerde yaşayanlardan, keyfilikle aşırı derece ve şiddet kullanarak vergi toplanması da, eyalet yöneticilerinin yetkilerini kötüye kullanmaları olarak kabul edilmiştir. Roma *magistra*'ların hukuka aykırı olarak halktan para toplamaları ve zimmetlerine para geçirmeleri, Roma vatandaşı olmayanların haraca bağlanmaları, sıklıkla karşılaşılan bir durumdu ve bu durum, Roma'nın ihtişamını eksiltip, hakimiyet dengesini bozduğundan,⁵⁴ çok ciddi bir sorun olarak kabul edilmişti. Bu tip hareketleri engellemek için, yabancılardan zorla, hukuka aykırı olarak para ve mal alınmasını yasaklayan ve bu şekilde alınanların iadesini sağlayan *leges repetendarum* denilen kanunlar çıkarılmıştı. Bu kanunlar kısmen de olsa, Roma'nın itibarını kazanmasına yardımcı olmuştur.⁵⁵

Yöneticilerin, sahip oldukları yetkileri özenli kullanmaları ve yönetilenlerin haklarını ihlal etmemeleri inancı, *humanitas*'ın *maiestas populi Romani* karşısında daha etkinleşmesi söz konusu olmuş ve çeşitli suçlara verilen cezaların değiştirilmesi, insanileştirilmesi şeklinde bir başarı kazanılmıştır.⁵⁶ Buna verilebilecek en güzel örnek, ahlaksızlık-

⁵² Cic. Phil. 11.8-10.

⁵³ Yaptıkları şeytani davranışın altında yatan en temel nokta yanlış eğitim olmakla birlikte, zarar verme alışkanlığı ve vicdansız komutanların etkisi de büyüktür. Walbank, s. 111. D.48.4.1.1,4 pr.

⁵⁴ Alan Watson, *The Lawmaking in the Later Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford 1974, s. 46 vd. (Law)

⁵⁵ Favorinus'a göre 12 Levha Kanunları ile getirilmiş olan cezalar çok sert, acımasız ya da muğlak ve uygulanamaz niteliktedir. Favorinus', geceleyin hırsızlık yapmaya çalışan ve suçüstü yakalanan hırsızın öldürülmesi, ya da alacaklılarına

tan mahkum olan Vestal Bakirelerine⁵⁷ verilen cezadır. Önceleri, ahlaksızlıktan mahkum olan Vestal Bakirelerine, canlı olarak gömülmekteydi. Bu şekilde, Tanrıları, ahlaksız kadının şehre getirdiği kirliliği kaldırmaya ikna etmeye ve kadının ahlaksızlığından dolayı Tanrıların verebileceği olası bir felaket engellemeye çalışılmıştır. Vestal Bakirelerinin iffetinin, Roma devletinin esenliği ile doğrudan bağlantılı olduğu kabul edildiği için, bekaretlerini kaybetmeleri vatana ihanet olarak kabul edilirdi. İkinci Pön Savaşından sonra ise, bu ağır cezadan vazgeçilmiştir. 217 yıllarında, olağandan çok daha fazla sayıda felaketle karşılaşmış ama bu felaketlerden kurtulmak için, Tanrılara ahlaksız Vestal bakirelerini kurban etmek yerine, hayvan kurban etmek yoluna gidilmiştir.⁵⁸

-
- borçluyu parçalayabilmeleri olanağını veren hükümler tamamen insanlık dışı olduğunu savunmaktadır. Africanus ise, 12 Levha Kanunlarının son derece insancıl bir düzenlene olduğunu savunmaktadır. Ona göre, bütün hukuk kuralları çıkarılmış oldukları zaman dilimi dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Hukuk kurum ve kuralları uygulanmış oldukları dönemden bağımsız olarak ele alınamaz. Aynı husus, cezalar için de geçerlidir. Cezalar, getirilmiş oldukları toplumun ahlak anlayışı, düzeltmeyi amaç aldıkları yanlışlığın o toplumda, o dönemde algılanış şekline göre ortaya konurlar. Bu yüzden Oniki Levha Kanunu, hazırlandığı dönem bakımından çok büyük bir kanunlaştırma hareketidir. *Humanitas* kavramı hakkında çalışmalar yapan hukukçuların en önemlilerinden biri Ulpianus'dur. Ulpianus özellikle, ceza mahkemelerinin örgütlenişi üzerinde çalışmış ve 228 yılında öldürülmesine kadar, *humanitas romana* kavramının tanımını ortaya koyma yolunda çalışmalar yapmıştır. "*Maeistas* suçları, artık bu dönem için anlamsız kalmaktadır. *Meo saeculo*, bir davranışı *maeistas* olarak yorumlamak benim okulumun görüşüne yabancıdır. *Aliena sectae meae*. Ulpianus, ölüm cezalarını yumuşatmaya çalışmış ve zina halinde verilecek cezaların daha hafifletilmesi gerektiğini savunmuştur. Cod.Iust.9.8.1. Tapınak hırsızlığı yapanların (*sacrilegium*), vahşi hayvanların önüne atılmaları, canlı canlı yakılmaları ya da çarmıha gerilmeleri söz konusu olmaktaydı. Ulpianus, tapınak hırsızlarına verilecek cezanın vahşi hayvanların önüne atılma ile sınırlandırılması gerektiğini ve bu şekilde cezanın yumuşatılacağını savunmuştur. D.48.13.7. Aslında bu, cezanın daha insancıl hale getirilmesi değil, oyunlarda halkı daha fazla eğlendiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. D. 48.19.8.8. Honoré, s. 24.
- ⁵⁷ Vestal Bakireleri, (*virgines Vestales*) kalp tanrıçası Vesta'ya hizmet eden bakire kadın rahiplerdi. En önemli görevleri Vesta'nın kutsal ateşini korumaktı. Bu kadınların toplum üzerinde büyük etkileri vardı ve Vestal bakireliği büyük onur getiren bir makam idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ariadne Staples, *From Good Goddess to Vestal Virgins: Sex and Category in Roman Religion*, Routledge, London 1998.
- ⁵⁸ Ancak, ahlaksız Vestal bakiresi yerine hayvanların kurban edilmesi insanların vicdanlarını yeterince rahatlatmamıştır. Bu doğrultuda da, ilerleyen zamanlarda Roma devleti üzerindeki uğursuzluğun ortadan kalkmadığı ve devletin çeşitli kötü olatlarla karşılaştığı görüşü güç kazanmıştır. Bu yüzden uğursuzluğun ortadan kalkması için iki Vestal bakiresi kurban edilmiştir. Bir tanesi canlı olarka gömülmüş, diğeri de kendini öldürmüştür. Staples, s. 27-8.

Tarih boyunca, antik Roma'ya bakıldığında, Roma'nın her zaman, vahşiliğe ve sadizme düşkün olduğu kolaylıkla söylenebilir. Kölelik, toplu katliam, işkence ve oyunlar Roma'lılar için son derece olağan ve hatta günlük hayatın doğal parçaları idi. Romalıların, savaş sırasında toplu katliam yapmalarının yanı sıra, kendi kendilerini de hunharca katletmeleri söz konusu olmuştur. Sulla döneminde çıkarılan *lex Valeria* ile tanınan yetki dahilinde, dönemin diktatörlerine geniş yetkiler verilmiş ve iç savaşları, isyanları bastırabilmek adına pekçok kişinin kolaylıkla öldürülebilmesi mümkün hale getirilmiştir.⁵⁹ Roma'lıların ölümcül, vahşi oyunlara olan ilgileri adeta bir bağımlılık şeklindeydi. Üstelik çoğu zaman dövüşlere katılım, bu cezaya mahkum edilmiş kişiler söz konusu olduğu için, zorunlu olmaktaydı. Romalılar, vahşi ve insanlık dışı olan bu dövüş oyunlarını ve dolayısıyla da gladyatörlüğü, ölümün her yerde olduğu, suçluların masum insanlara kılıç çektiği bir dönemde, bu çeşit kişileri eğitmenin en iyi yolu olarak düşünmekteydiler. İyi dövüşen gladyatörler, oyunları izleyenleri eğlendirmekte ve halkın sevgisini kazanmaktaydı.⁶⁰

Gladyatör oyunları, yaklaşık olarak 5. yüzyıla, imparator Honorius dönemine kadar devam etmiştir. Batı Roma imparatorluğunun

⁵⁹ M.Ö. 82 yılında Sulla, diktatör olmanın verdiği yetkileri oldukça geniş bir biçimde kullanarak, yargılanmaksızın öldürülebilecek kişilerin isimlerinin listesini ilan etmiştir. Listede isimleri bulunan bu kişileri öldürenlere ödüller verilmekteydi. Ayrıca bu kişilerin mallarına el konulur ve kendilerine cenaze töreni düzenlenmesi, arkalarından yas tutulması yasaklanırdı. Çocukları da şerefsizlikle lekelenirdi. Bu yolla kaç kişinin öldürüldüğü tam olarak bilinmemekle birlikte, en iyi tahminin Appianus'a ait olduğu düşünülmektedir. 105 senatör, 2600 şövalye ve belirsiz sayıda vatandaşın sadece isimlerinin listede olmasından ötürü öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Bauman, (Human), s. 120.

⁶⁰ Örneğin, bizzat imparator Claudius'un kendisinin, oyunları izlemekten büyük keyif aldığı söylenmektedir. Claudius, gladyatörler yanlışlıkla bile olsa yere düşerse, derhal boyunlarının kesilmesini emreder ve böylece onların ölürken yüzlerini seyredebilirdi. Üstelik Claudius, oyunları o kadar ciddiye alırdı ki, oyunlar sırasında herhangi bir teknik arıza olursa, teknik ekipte görev alan işçilerin de arenada dövüştürülmesini emrederdi. Domitian, oyunlarda kullanılmak üzere Colesseum'u inşa ettirmiştir. Burada gladyatörler, iki farklı takıma bölünür ve bu iki takım arasındaki kanlı dövüşler heyecanla izlenirdi. İmparator takımlardan birini tutardı. İzleyiciler arasında imparatorun tuttuğu takımın karşısındaki takıma çok kuvvetli tezahurat yapan olursa, o da arenaya atılırdı. Burada ya canlı canlı yakılır ya da vahşi hayvanlarla dövüşmeye mahkum edilirdi. Daha sonraları, Hristiyanlar vahşi hayvanların önüne atılmış ve hunharca katledilmişlerdir. Alison Futrell, *Historical Sources in Translation The Roman Games*, Blackwell Publishing, Oxford 2006, s. 2 vd.

çöküşünden sonra bile, insanların vahşi hayvanlar önüne atılmasından vazgeçilmemiştir. Hatta, kaderin bir cilvesi olarak, bu barbarca uygulamaya son verme, Roma'lıların "Barbar" olarak adlandırdıkları kavimlerden Ostragot kavmi kralı Theoderic tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶¹

B. Cezalarının Düzenlenmesi

Romalılar, cezaları *capital* ve *non capital* olmak üzere ikiye ayırmışlardı. *Capital* cezalar, cezaya çarptırılan kimsenin öldürüldüğü ya da köle konumuna getirildiği ya da Roma vatandaşlığından çıkarıldığı cezalardı. Bunun dışındaki diğer tüm cezalar ise, *non capital* sayılmaktaydı. *Poena capitalis*, Roma'da ölüm cezasının yanı sıra, *capitis deminutio maxima* ve *capitis deminutio media*'ya uğramak biçiminde de gerçekleşebilmekteydi. Roma'da ölüm cezalarının belli bir çerçeve dahilinde düzenlenmesi amacıyla çıkarılmış çeşitli kanunlar bulunmaktaydı. Bunlara örnek olarak, *lex Porcia* denilen ve Roma vatandaşlarının kırbaçlanmasını yasaklayan kanunu gösterebiliriz.⁶²

Roma'da hukuka uygun bir yargılama sonucunda verilen ölüm cezası geçerli kabul edilmekteydi. Buna göre, eğer fail adil yargılanmışsa, kendini savunma olanakları tanınmışsa, ve bu yargılama sonucunda ölüm cezasına çarptırılmışsa, artık bu cezanın hukuka uygun olduğu kabul edilmekteydi.⁶³

⁶¹ Futrell, s. 215 vd.

⁶² *Non capital* cezalar, Roma'da çoğunlukla uygulanan cezalardı. Bunlara örnek olarak, *relegatio*, *capitis deminutio*'ya yol açmayan sürgün cezası, geçici olarak kamu hizmetlerini görmeye ya da madenlerde çalışmaya mahkum edilme, kırbaç cezası verilebilir. Kadınlarınki hariç tutulmak üzere, verilen ölüm cezaları aleni olarak gerçekleştirilirdi. Robinson, s. 59.

⁶³ M.Ö. 63 yılında Cicero, populist pleb tribünü L. Appuleius Saturninus'un öldürülmesinden suçlanan, C. Rabirius'un savunmasını üstlenmiştir. Bu savunmada, Cicero, Appuleius Saturninus'un ne kadar kötü bir insan olduğunu vurgulayarak, ölümü hakettiğini belirtmiştir. Rabirius, mahkeme kararıyla suçlu bulunmuş ve ölüme mahkum edilmişti. Ceza şu şekilde infaz edilecekti: Rabirius, meyve vermeyen bir ağaca asılacak (*infelix arbor*), ölünceye kadar dövülecek ve bu yapılırken yanına Saturninus'un bir resmi konacaktı. Rabirius'un mahkemenin vermiş olduğu karara karşı, halk meclisine *provocatio ad populum*'a başvurarak kararın yeniden gözden geçirilmesini isteme hakkı bulunmaktaydı. Cicero, halkın iradesini temsil eden *provocatio ad populum*'u, vatandaşların patronu ve özgürlüklerin savunucusu olarak tanımlarken, Livy'de *provocatio populum*'u özgürlüklerin kale burçları olarak göstermiştir. Cic. Orat. 2.199; Livy 3.45.8.

Roma hukukunda uygulanan ölüm cezaları şu şekildedir:

- Başın kılıçla kesilmesi yoluyla (*Capitis amputatio*).⁶⁴ Baş kesilme şeklindeki cezanın kural olarak, doğuştan özgür kişilere uygulandığı kabul edilmektedir.

- Kırbaçlama yoluyla. Roma hukukunda kırbaçlayarak adam öldürmenin en eski şekli, suçlunun giysilerinin çıkarılması, başının bir kazığa bağlanması ve ölene kadar haşın bir kırbaçlanması biçiminde gerçekleştirilmekteydi. Bu ceza, bir trompet eşliğinde, *Esquiline* dışındaki bir arazide gerçekleştirilmekteydi.⁶⁵

- Canlı olarak yakılma yoluyla (*Vivi crematio*). Bu ceza, askerden kaçanlara, İmparatorun gizli bilgilerini açığa vuranlara, ona ihanet edenlere⁶⁶ ve efendilerinin hayatını tehlikeye atarak, ona komplo kuran kölelere uygulanırdı.⁶⁷ Oniki Levha Kanununa göre, yangına neden olan kişiler de, bu cezaya çarptırılırdı.⁶⁸ Kalpazanlık yapanlar, söz konusu suçun vatana ihanetin bir çeşidi olarak kabul edilmesi sonucunda canlı canlı yakılırlardı.⁶⁹

- Asma yoluyla (*Ad furcam damnatio*).⁷⁰ Roma hukukunun ilk dönemlerinde daha çok uygulanmakla birlikte, zamanla vazgeçilmiştir. Askerden kaçanlara, isyan çıkaranlara, devlete karşı ayaklananlara bu ceza uygulanırdı.⁷¹

- Korumasız olarak vahşi hayvanların önüne salınma yoluyla.⁷²

Cicero, *provocatio ad populum* huzurunda da, Rabirius'u savunmuş ve verilmiş olan cezanın sürgün cezasına çevrilmesini talep etmiştir. Halk, mahkemenin vermiş olduğu kararı çok acımasız olduğu nedeniyle eleştirmiş ve hatta, *provocatio ad populum* kararın değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak, bir karar verilmeden önce, *praetor* Janiculum'a bayrak dikmişti. Bu, düşmanın şehre yaklaştığını ve yargılamaya ara verilmesi gerektiği anlamına gelen geleneksel bir işaretti. Schabas, s. 123.

⁶⁴ D. 48.19.28pr.

⁶⁵ Mackenzie Ian, *Studies in Roman Law with Comparative Views of the Laws of France, England and Scotland*, Edinburgh, 1862, s. 354.

⁶⁶ D.48.19.8; D.48.2.38.

⁶⁷ D.49.19.28.2

⁶⁸ Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, V.1-3, Campbell Publishers, 4. Ed., New York, s. 65.

⁶⁹ Cod.Ius. 9.24.2

⁷⁰ D.48.19.28pr.

⁷¹ D.48.19.38.1-2.

⁷² D.48.8.3.5.

Arenada vahşi hayvanlarla dövüşmek zorunda bırakmak da, bu kişi için ölüm cezası olmaktaydı. Cinayet işleyenler, eşkıyalık, hırsızlık yapanlar bu cezaya çarptırılmaktaydılar. Bazen, kişi toplumu eğlendirmek amacıyla, vahşi hayvanlarla ölümcül bir dövüş yapmak zorunda bırakılır, bazen de, mücadele etme şansından tamamen yoksun bırakılarak, bir kazığa bağlanmış şekilde vahşi hayvanların önüne atılırdı. Bu biçimdeki ceza genellikle Hristiyanlığa kötü gözle bakıldığı dönemlerde, hristiyanlara verilirdi.⁷³

- Çarmıha gerilme yoluyla. Bu ceza ise, kölelere, taşralılara ve Roma vatandaşını öldürmüş yabancılara uygulanmaktaydı.⁷⁴ Aşağı sınıflara mensup olan ve sahtekarlık suçunu işlemiş, ya da adam kaçırmış kişiler de çarmıha gerilmişlerdi. Bazı suçlularda, hapisanede boğazlanarak, ya da *robur* denilen yüksek bir yerden atılma yoluyla öldürülmüşlerdi.⁷⁵

Cicero, 80 yılında ebeveynini öldürme *parricidium* ile suçlanan Sex. Roscius'un savunmasını yapmıştır. *Parricidium* suçunu işleyenlere verilen ceza, bu kişinin bir maymun, yılan, köpek ve horozla beraber bir çuvalın içine konması, çuvalın ağzının bağlanması ve çuvalın denize atılması biçiminde gerçekleştirilmekteydi. Cicero jüri üyelerine yönelik olarak yaptığı konuşmasında, Roma'lıların hoşgörülü ve insan haklarına saygı duyan kişiler olduğunu vurgulamıştır. Roma'lılar, düşmanlarına hoşgörülü davranan bir halk olduğuna göre, nasıl olur da, kendi vatandaşlarına zalimce, barbarca davranabilirlerdi? Cicero'ya göre, bu ayıbın derhal durdurulması gerekmektedir.⁷⁶

Sürgün cezası, M.Ö. 63 yılına kadar resmi bir ceza olarak kabul edilmekteydi. *Humanitas* anlayışı gereği, ağır cezaların hafifletilmesi çerçevesinde sürgün cezasına getirilen önemli bir yenilik, gönüllü sürgünün

⁷³ Mackenzie, s. 355.

⁷⁴ Gibbon, s. 41

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçe Türkoğlu-Özdemir, *Roma Hukukunda Infamia*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008, s. 163 vd.

⁷⁶ Cic. Rosc. Amer. 154. Cicero savunma konuşmaları sırasında sıklıkla, Roma hukukuna göre geçerli olan çeşitli ölüm cezalarının vahşice olduğunu vurgulayarak, bunların yumuşatılması gerektiğini belirtmiştir. Bunu yaparken de, insan haklarına aykırı davranıldığını ortaya koymuştur. Cic. Phil. 11.8-10; Ayrıca Cicero, efendisi aleyhinde tanıklık yapacak olan kölenin çarmıha gerilmeden önce dilinin kesilmesini iğrençlik olarak nitelendirmiştir. Çarmıha gerilme cezası kölelere uygulandığında toplumun tepkisini çekmemekteydi. Ancak, dilin kesilmesi Cicero'nun tepkisini çekmiştir. Schabas, s. 127.

mümkün kılınmasıydı. Hukuk kurallarını çiğneyen bir kimse, ceza almaktan kaçınmak için, kendi rızasıyla Roma ve İtalya'yı terk etmek yolunu tercih edebilirdi⁷⁷. Gönüllü sürgünün uygulanabildiği hallerde, failin özgürlüğü yargılama sırasında kısıtlanmamakta, hatta dava sona erip ölüme mahkum edildiğinde de, kendisine *magistra* tarafından belli bir süre tanınmaktaydı.⁷⁸ Bu süre içinde de Roma'yı ve İtalya'yı terk etmesi gerekmekteydi.⁷⁹ Söz konusu kişinin, Roma devleti ile arasında geçerli bir anlaşma bulunan herhangi bir ülkede ikamet etme hakkı bulunmaktaydı. Devletler arasında suçluların iadesi gibi bir durum söz konusu olmamaktaydı. Genellikle gönüllü olarak sürgüne giden kişiler Napoli'de yaşamayı tercih etmekteydiler.⁸⁰ Bu yüzden, kişi Roma'dan uzak kaldığı sürece güvende kalmaktaydı. Ama Roma'ya geri dönerse, hapsedilir ve cezası infaz edilirdi. Hatta bu kimsenin kendisini ilk yakalayan tarafından öldürülmesi bile mümkün olmaktadır.⁸¹

MÖ. 63 yılında çıkarılan *lex Tullia de ambitu* seçimlere ilişkin alınan rüşvetlerde (*ambitus*), 10 yıllık sürgün cezasını getirmiştir.⁸² Zaman içinde, cinayet suçuna verilen ölüm cezasının da, sürgüne çevrilmesi

⁷⁷ Bauman, (Human), s. 13-18, s. 55.

⁷⁸ Ancak, gönüllü sürgün yalnızca ölüm cezası için getirilmiş bir olanak değildi. Yaşam hakkını sınırlandırılan hertürlü ağır ceza için gönüllü sürgün kullanılmaktaydı. Bauman, (Human), s. 18.

⁷⁹ Genellikle bu süre, Roma'dan ayrılmak için üç gün; İtalya'dan ayrılmak için ise otuz gün olarak kabul edilmiştir. Bauman, (Human), s. 75.

⁸⁰ Napoli'nin yanı sıra, Praeneste ve Tibur'da gönüllü sürgüne giden kimselerin güven içinde yaşamlarını sürdürebilecekleri yerlerdendi. Pol.6.14.7-8. Ölüm ya da çok çok uzun süreli hapis cezasından kaçmak isteyen kişiler, gönüllü olarak sürülmeyi kabul ederlerdi. Bu şekilde gönüllü olarak sürgüne giden kişiler, Roma vatandaşlığından bir ceza mahiyetinde çıkarılmak yerine, Roma vatandaşlığını kendi istekleriyle terk etmiş olarak kabul edilirdiler. Jones, s. 171.

⁸¹ Böyle bir şeye izin verilmesinin ve öldürenin de herhangi bir ceza ile karşılaşmayacak olmasının nedeni, Roma halkının söz konusunun su ve ateşten yoksun kalması yönünde görüş bildirmiş olmasıdır (*aquae et ignis interdictio*). Aleyhinde böyle bir karar verilen kişiyi, beslenme ve barınma olanağından yoksun bırakmakta idi. Cic.Caec.100. Roma hukukunda sürgün kural olarak, zorunlu biçimde uygulanmaktaydı. Gönüllü sürgün ise, özel hallerde başvuru bir uygulama idi. Sulla zamanında çıkarılmış olan *lex Cornelia de sicariis* cinayet işleyen kimselerin ölüm cezası yerine su ve ateşten mahrum bırakma cezası ile cezalandırılacaklarını ortaya koymuştur. Aslında, sürgün ile, su ve ateşten mahrum bırakma aynı şey değildi. Ancak, su ve ateş kullanmadığı, dolayısıyla da, beslenme ve barınma olanağından yoksun kalan kişinin gönüllü olarak sürgünü tercih edeceği kabul edilmekteydi. Gai.Inst.1.128; Iust. Inst.47.9.12.1; Iust. Inst.48.13.3; Iust.Inst.48.19.1.

⁸² Cic. Mur. 3,5,46-7,67,89.

söz konusu olmuştur. Ancak, her ölüm cezasının doğrudan doğruya kendiliğinden sürgüne çevrildiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü, çıkarılan kanunlar ölüm cezasını ortadan kaldırmamıştır.⁸³

C. Savaş Tutsaklarına Kötü Muamelenin ve Toplu Köleleştirme- nin Yasaklanması

Roma hukukunda savaş tutsaklarına yapılan kötü muamelelerin önlenmesine ilişkin de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlara örnek olarak;

M.Ö. 241 yılında kocasını Kartaca savaşında kaybeden Atilius Regulus adındaki bir kadının Kartaca savaş tutsaklarına yaptığı zalimce muamelelere ilişkin verilen mahkeme kararı verilebilir. Atilius Regulus, Kartaca'lı iki savaş tutsağı olan Hamilcar ve Bodostor'u küçükük bir odaya hapseder ve onları ölüme terkeder. Bodostor ölünce de, Hamilcar'ı beş gün boyunca cesetle aynı odada tutmaya devam eder. En sonunda tribün durumdan haberdar olunca, Atilius'u Roma'nın imajını kirlletmekten dolayı ölüm cezası ile cezalandırmakla tehdit eder. Bunun üzerine, Atilius'un oğulları, annelerini azarlayarak, Hamilcar'ı serbest bırakırlar ve Bodostor'un küllerini de ailesine gönderirler.⁸⁴

Roma vatandaşı olmayanlara yapılan insanlık dışı muamelelerin önlenmesine yönelik belki de en can alıcı örnek, 192 yılında *consul*'luk yapmış olan L. Quinctius Flaminius'a hakkındaki uygulamadır. Quinctius Flaminius *consul*'luğu sırasında, Ligurianlara seferler düzenlemiştir. Bir akşam, metresinin daha önce hiç ölen bir kimseyi görmediğini söylemesi üzerine, Quinctius Flaminius'a sığınmış olan bir Liguria'lı getirtilip, başı kesilmiştir. Sekiz yıl sonra, Flaminius, *ensor*'luk görevindeki Cato tarafından, yüksek rütbedeki görevinin *maestias*'ını lekelemek suçunu işlemesinden ötürü senato'dan atılmıştır. Daha önceki *ensor*'lar Flaminius'a karşı herhangi bir yaptırım uygulamamış olmalarına rağmen, yaptırımın sekiz yıl sonra gerçekleştirilmesinin sebebi, *ensor*'lardan birinin Quinctius Flaminius'un erkek kardeşi olmasıdır.⁸⁵

⁸³ Alexander Michael Charles, *Trials in the Late Roman Republic 149 BC to 50 BC*, Univ. Of Toronto Press, Toronto, 1990, s. 105 vd.

⁸⁴ Bauman, (Crime), s. 19-20:

⁸⁵ Liv. 39.43.2. Hatta Livy, adamın bizzat Flaminius tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Flaminius'un sürgün edilmesi, halkta derhal bir tepki oluşmasına yol açmıştır. Bir *contio* düzenlenmiş ve Cato burada Flaminius hakkındaki suçlamaları açıklamıştır. Liv.39.42.7

Örneğin, 2. Pön savaşının sonlarına doğru komutan Marcellus, kadın ve çocuk ayırt etmeksizin pek çok Sicilyalıyı köle olarak Roma'ya getirmiş ve Sicilyalıların mallarına el koymuştur. Bu hukuka aykırı davranışa politik nedenlerden ötürü uzunca bir süre göz yumulmuştur. Ancak, yine politik sebeplerden ötürü, M.Ö. 205 yılında Sicilya valiliğine getirilen Scipio, Sicilyalıların Roma'daki köleliğine son vermeye çalışmıştır. Bu dönemde Roma, Sicilya üzerinden Afrika'ya saldırmak istediğinden, Sicilya büyük önem kazanmış ve Sicilyalıların desteğine duyulan ihtiyaç artmıştır.⁸⁶ Scipio, Sicilyalıları, mallarını ellerinde bulunduran Roma vatandaşlarına karşı, malların iadesini sağlamak amacıyla, dava hakkı tanıyacağını bildirmiştir.⁸⁷

Benzer bir örnek de, M.Ö. 173 yılında gerçekleşmiştir. M. Popilius Laenas, Liguria bölgesine giderken, gizli bir saldırıya uğrayan ordunun komutanı idi. Laenas bu saldırıya karşılık, çok şiddetli bir cevap vermiş ve masum halkın yaşam hakkını hiçe sayarak tam 10.000 kişiyi köle olarak Roma'ya getirmiştir. Bu konu Senato'ya getirilmiş ve Senato, Laenas'ın vahşice ve zalimce davrandığına karar vermiştir. Senato'nun vermiş olduğu karara göre, köle olarak Roma'ya getirilen bu kişilere derhal özgürlükleri geri verilmeli ve malları, mümkün olduğu oranda iade edilmelidir. Hatta, senato'nun kararı, açık arttırmada köle olarak satılan bu kişileri satın alan Roma vatandaşlarını da korumaktaydı. Buna göre, Roma vatandaşları, vermiş oldukları paraları Laenas'dan talep edebileceklerdi. Ancak, Laenas Senato'nun bu kararını kabul etmemiştir. O dönemde *consul* olan P. Aelius Ligus, senato'nun kararını uygulamak istemiş ancak, aynı anda *consul* görevini paylaştığı kişi, Laenas'ın erkek kardeşi olduğundan, onun vetosu yüzünden, bu mümkün olamamıştır. Ancak, Senato bu noktada ağırlığını koymuş ve 1 Ağustos tarihine kadar Liguria halkı kölelikten kurtarılacak, özgürlüklerine kavuşturulmazsa, onları köle olarak tutan kişilerin cezalandırılacağını bildirmiştir. Bu karardan sonra, Liguria halkı özgürlüğüne kavuşmakla birlikte, *proconsul* olarak, Roma dışında bulunan Laenas yargılanamamıştır.⁸⁸

⁸⁶ Liv.29.1.15-17.

⁸⁷ Liv.29.13.14

⁸⁸ Finley, s 90.; Harris, s.120.

M.Ö. 171, *humanitas* ile *maiestas populi Romani* arasındaki bağlantı bakımından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde, İspanya'nın pek çok bölgesinden gelen elçiler, buradaki halkın Roma'lı yöneticiler tarafından kötü muamelelere tabi tutulduğunu, kendilerinden aşırı derecede para toplandığı yolunda, senatoya şikayetlerde bulunmaktaydılar. Senato, İspanya'nın yeni *praetor*'u olarak atanan L. Canuleius'a İspanya'da yöneticilik yapan Roma'lıların suçlu ya da masum olduklarına karar vermesi için yanında 5 adet *recuperatores*'i İspanya'ya götürmesi hususunda yetki vermiştir. Yöneticilerin, yargılaması sırasında onları temsil edecek olan *patroni*'ler ise elçiler tarafından seçilecekti. Bu *patroni*'lerden biri de Cato olarak belirlenmişti. Bu kapsamda hakkında ilk inceleme yapılan kişi, M.Ö. 178- 176 tarihlerinde, yakın İspanya'nın *praetor*'u olan M. Titinius'du. Üçüncü celsede, M. Titinius beraat etmiştir.⁸⁹ Uzak İspanya eski *praetor*'larından Furius Philus ve Matineus hakkında çok ciddi suçlamalar yapılmış (*gravissimis criminibus*) ve daha dinlenmeleri sırasında, her ikisi de gönüllü olarak sürgüne gitmeyi kabul etmişlerdi.⁹⁰

Eyalet yöneticilerinin savaş tutsaklarına karşı kötü muamelelerinin tek örneği, bu değildir. Yine aynı dönemlerde, Yunanistan'da benzer insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Licinius Crassus, Yunanistan'ın orta bölgelerindeki şehirleri yağmalayarak, binlerce kişiyi köle olarak Roma'ya getirtmiştir. Senato, Licinius Crassus'un cezalandırılması ve Roma'da bulunan bu kişilerin köleliklerine son verilerek, özgürlüklerinin verilmesine karar vermiştir.⁹¹

⁸⁹ Liv. 43.2.6

⁹⁰ Liv.43.2.8-11.Hatta onları savunan *patroni*'lerin yargılamayı durdurttuğu ve gönüllü sürgünü kabul etmelerini onlara kabul ettirdiği yolunda dedikodular yayılmıştı. Bununla da kalmayarak, *praetor* Canuleius'un duruşmayı ortasında terk ederek, başka bir yerdeki randevüsüne gitmesi, bu dedikoduların iyice artmasına ve inandırıcılığının yükselmesine yol açmıştır.Liv.43.2.1-12. Kesinleşmemiş olmakla birlikte, Furius Philus ve Matienus hakkındaki yargılamanın, Roma hukukunda *repetundae*'ya ilişkin bir yargılama olduğu kabul edilmektedir. Bauman, (Crime), s. 139.

⁹¹ Benzeri bir karar da, Roma askeri gemilerinin komutanı, L. Hortensius hakkında verilmiştir. Hortensius, M.Ö. 170 yılında büyük bir fırtına sırasında, Abdera şehrini ele geçirmiş, şehrin komutanının başını balta ile kesmiş ve halkın neredeyse tamamını açık artırmada köle olarak sattırmıştır. Roma'da bir kimsenin başının balta ile kesilmesi yalnızca, o kişinin ciddi bir suçtan mahkum edilmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Caracalla, Papinianus'un başının kılıç yerine balta ile kesilmesini çok yanlış bulmuştur. Liv.43.4.8-11. Hortensius'un durumunda, bir yenilik olmuş ve bu sefer, senato yerine halk meclisinin önüne gidilmiştir. Halk tarafından da kınanan Hortensius, 1 milyon asses ödemeye mahkum edilmiştir. Senato, kölelere özgürlüklerini vermiştir. Bauman, (Crime), s.143.

M.Ö. 150 yılında Sulpicious Galba, üç Lusitanian kabilesini yenmiş ve onlarla bir anlaşma yapmıştır. Buna göre Galba, ateşkesin yapılması halinde, bu kabilelere bir miktar arazi vermeyi kabul etmiştir. Anlaşmanın sağlanması üzerine, Galba Roma askerlerine, silahlarını bırakmış ve toprakların kendilerine paylaştırılmasını bekleyen karşı tarafın askerlerine saldırımlarına emretmiştir. Bu saldırıda yüzlerce kişi ölmüş ve yine Galba'nın emriyle yaklaşık 8000 kişi köle olarak toplatılmıştır. Galba, M.Ö. 149 yılında, halk meclisinin önüne çıkarılmış ve yaptığı vahşetten dolayı sorumlu tutulması istenmiştir. Ancak, burada yaptığı etkili konuşmalarla, halkın sevgisini kazanmayı başarmıştır. Hatta, küçük çocuklarını halk meclisinin önüne getirerek, "*ben gittikten sonra, evlatların size emanet*" biçiminde dokunaklı gösteriler yapmış ve bütün bunların sonucunda da, beraat etmeyi başarmıştır.⁹²

Galba'nın serbest kalması bu alandaki boşluğun ve reform gereksinimlerinin en büyük göstergesi olmuştur. Calpurnius Piso Frugi tarafından hazırlanan *lex Calpurnia repetundarum* yani ihtilas suçu nedeniyle geri verilmesi gereken mallara ilişkin kanun ile, eyaletlerdeki yöneticilerin yetkilerini kötüye kullanmalarını engellemek için kurulmuş olan *quaestio de repetundis* mahkemesi, sabit mahkeme şeklini almıştır. Bu mahkemedeki yargılama, o zamanlar geçerli olan yasal davalar yargılaması çerçevesinde, *legis actio sacramento* biçiminde yapılmaktaydı. Üstelik, mahkum edilen kişi *infamia* ile lekelenmekteydi. Cicero, *lex Calpurnia*'dan insan haklarının yasal olarak korunması bakımından bir öncü olarak söz etmektedir.⁹³

Lex Calpurnia'yı daha şiddetli cezalar getiren kanunlar izlemiştir. Bunlara örnek olarak, M.Ö. 123/122 yılları arasında çıkarılmış olan *lex Acilia repetundarum*⁹⁴ ve *Lex Iulia de repetundarum*'yı verebiliriz.⁹⁵ Söz konusu yasal düzenlemeler, Roma vatandaşı olmayanların toplu köle-

⁹² Cic.Orat.1.227. Bauman, (Crime), s. 145.

⁹³ Watson, s. (Law), s. 80.

⁹⁴ *Lex Acilia Repetundarum*, ihtilas suçu nedeniyle geri verilmesi gereken mallara ilişkin bir diğer kanundur. Rüşvet alan ve ihtilasta bulunan *magistra*'lar aleyhine dava çararak, verilen geri istemenin usulünü tayin etmekte idi. Bir *peregrinus*, Roma'lı bir *magistra*'yı bu şekilde dava ederek mahkum ettirse, Roma vatandaşı olmaya hak kazanırdı. Umur Ziya, *Roma Hukuku Lügatı*, İstanbul 1975, s. 112 (Lügat).

⁹⁵ *Lex Iulia de repetundarum*'nın tarihi hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte, bu kanunun Roma vatandaşı olmayanların yasal durumlarında iyileştirme sağladığı bilinmektedir. Watson, (Law), s. 81.

leştirilmesini de engellemeleri açısından da büyük önem taşımaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, Roma senato'su ve halk meclisleri haksız şekilde gerçekleştirilen büyük toplulukların köle haline getirilmesi ile mücaadele etmeye çalışmıştır. Senato'nun ve halk meclisinin, bu mücaadelede başvurdukları araç ise, haksız yere kitleleri köle haline getiren kişileri ağır para cezasına çarptırmak idi.⁹⁶ *Lex Calpurnia*, *lex Acilia Repetundarum* ve *lex Iulia de repetendarum*'dan ötürü mahkum olan kişilerin *infamia* ile lekelenmeleri de söz konusu idi. Ancak, zamanla yabancıların haksız yere yaşam haklarının ellerinden alınması, köle olarak açık arttırma ile satılmalarına karşılık, verilen cezanın belli bir miktarda para ödenmesi ve şerefsizlikle lekelenilmesi olmasının yeterli olmadığı ve vicdanları rahatlatmadığı görülmüştür. Bu yüzden, Roma hukukunda *humanitas* ile *maiestas populi Romani* arasındaki bağlantının kurulmasında, yine *humanitas*'ın öne çıkması söz konusu olmuş ve yöneticilerin sahip oldukları güçleri kötüye kullanmamalarının sağlanması için çıkarılan kanunlar, daha ağır cezalar, daha ciddi önlemlerle donatılmıştır. Artık, kitleleri haksız yere köleleştiren kişilerin ölüm cezasına çarptırılabilmesi mümkün olmuştur. Bu biçimde şiddetli cezalar getiren kanunlardan ilki M.Ö. 104-101 yıllarında çıkarılmış olduğu tahmin edilen *lex Servilia repetundarum* idi. Söz konusu kanunun uygulanmasına ilişkin en önemli örnek, M.Ö. 92-91 yıllarında Aemilius Scaurus'un ve Rutilius Rufus'un yargılanmasıdır. Her iki kişinin de, hukuka aykırı olarak insan kaçakçılığı yaptığı iddia edilmiştir, ve bu yüzden hem ölüm cezasına çarptırılmışlar hem de, zarar gören kişilerin zararlarını karşılamak için mallarına el konmuştur. M.Ö. 59 yılında çıkarılan *lex Iulia repetendarum*'da benzer düzenlemeler getirmiştir.⁹⁷

⁹⁶ Toplu köleleştirme gerçekleştiren kişilerin senayo ya da halk meclisleri önünde yargılanması, zaman içinde Roma vatandaşı olmayan yabancıların hukuki durumlarında dolaylı olarak bir başka iyileştirmeye de yol açmıştır. Bu şekilde yabancıların da *provocatio ad populum* yani halk meclislerine başvurarak, durumlarının yeniden incelenmesini talep edebilmelerine sıcak bakılır hale gelmiştir. Bauman, (Human), s. 62.

⁹⁷ *Lex Iulia repetendarum*'la yargılanan en önemli kişilerden biri Piso ile birlikte M.Ö. 58 yılında *consul*'luk yapmış ve daha sonra da, M.Ö. 57 ile 54 yılları arasında Suriye *proconsul*'luğuna getirilmiş olan A. Gabinius'dur. Gabinius, Suriye'deki görevini herhangi bir izin almaksızın bırakarak, askerleriyle Mısır'a saldırmış, burada büyük bir zafer kazanmış ve Mısır'lılardan çok büyük miktarlarda haraç almıştır. Gabinius, Sulla'nın hazırlatmış olduğu *repetundae* kanunları ile yargılanmış, ancak yakın dostu Pompey'in yargılamaya müdaahalesi ve jüri üyelerine yüklü

5. *Humanitas*'ın Korunması İçin Yöneticilerin Gösterdikleri Merhamete İlişkin Örnekler

Görüldüğü üzere, *humanitas* ile *maiestas populi Romani* arasındaki bağlantı, *maiestas* sahibi yöneticinin *fides*'i, iyiniyet ve hoşgörüsüne göre değişmekteydi. Bu da, yöneticinin kişiliğine bağlı olarak, farklı uygulamaların yapılmasına yol açmıştır. Roma'nın gerçek anlamıyla bir imparatorluğa dönüştüğü ve imparatorun yönetimin her alanında etkin olduğu zamanlarda, *humanitas* kavramının içeriğinin şekillenmesinde, görevde olan imparatorun iyiniyeti ve hoşgörüsü etkin olmuştur.⁹⁸

İmparatorların, yöneticilerin, yönetimleri altındakilere göstermeleri gereken şefkat anlamına gelen *clamentia caesaris*, ilk olarak Iulius Caesar tarafından gündeme getirilmiştir. Bunun sebebi de, Iulius Caesar'ın Roma yönetiminde gerçekleştirmek istediği büyük reformlarla ilgilidir. Caesar, halkı arkasına alarak senato'ya karşı güçlü olmak istemiş, böylece istediği değişiklikleri yaparak, Roma'yı imparatorluk rejimine dönüştürmeyi hedeflemiştir.⁹⁹ Fakat, *clementia caesaris*'i gerçek

miktarlarda rüşvet verilmesi sonucunda, 32 oya karşılık 38 oyla beraat etmiştir. Bundan bir süre sonra, bu kez Caesar'ın hazırlattığı *repetundae* kanununa göre yargılanmış ve Mısır'da yapmış oldukları tekrar inceleme konusu olmuştur. Bu kez, Gabinius, Roma yöneticilerinin *maiestas*'ını lekelemekle suçlanmış ve aldığı paralar delillerle belgelenmiştir. Sonuç olarak Gabinius, 100.000 talent ödemeye mahkum edilmiştir. *Repetundae* davalarını gören jüriler, zararın giderilmesi için belli miktarda paranın ödenmesini kararlaştırmışlardı. Ancak bu davada, diğer davalardan farklı olarak, para zarar görenlere verilmemiş, doğrudan hazinenin olmuştur. Gabinius'a karşı halkta da büyük nefret oluşmuştu. İnsanlar onu linç etmeye kalkışmışlar ve halk meclisi de, yokluğunda, kendisini yargılamaya kalkışmıştır. Watson, (Law), s. 85.

⁹⁸ Stoacı Roma hukukçuları, suçun cezasının tam olarak, kanunlarda gösterildiği şekliyle verilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Bu noktada kanunlardan ayrılınmaması gerektiği ve cezanın kelimesi kelimesi yazıldığı biçimde gerçekleştirilmesi doğru olacaktır. Buna bağlı olarak da, herhangi bir hoşgörü, istisna gösterilmesi kesinlikle beklenmemelidir. Stoacılar göre, cezaların kesin biçimde belirlenmiş olması ve gerçek anlamıyla uygulanıyor olması, aslında insan haklarına ve dolayısıyla da yaşama hakkının korunması açısından en önemli adımdır. Üstelik, acıma, pişmanlık gibi çeşitli duygusal noktaların cezanın verilisinde etkili olmaması da objektiflik bakımından çok önemlidir. Zaten son derece subjektif olan jüri sistemi, belki de böyle bir bakış açısı ile dengelenebilmektedir. Starr, s. 94.

⁹⁹ Bazılarına göre, merhamet, şefkat gibi kavramları gündeme getirmek, Caesar'ın halkı yanına alma planının en önemli unsurunu oluşturmaktaydı. Esas olarak, Caesar'ın *clementia*'yı mümkün olduğunca ön planda tuttuğu görülmektedir. Ancak, Caesar'ın da, her alanda merhametli davrandığını söyleyebilmemiz doğal

anlamda kurumlaştıran Augustus olmuştur. M.Ö. 27 yılında, “cumhuriyeti tekrar işler hale getirmesi”nden dolayı, Augustus ödüllendirilmiştir. Bu ödüllerin arasında, yiğitliği, merhameti, adilliği ve dindarlığını (*virtus, clementia, iustitia, pietas*) kutlamak için hazırlanmış bir altın kalkan yer almaktaydı.¹⁰⁰

Augustus, pek çok alanda merhametli davranmaya çalışmıştır. Örneğin, onun döneminde babasını öldürmekten yargılanan kişilere, daha merhametli cezalar verilmiştir. Daha sonra da benzer uygulamalar devam etmiştir. Tiberius kendisine karşı ayaklanan çeşitli grupların liderlerini öldürtmek yerine, Roma’da ev hapsinde tutmayı tercih etmiştir. M.S. 98- 117 yılları arasında imparator olan Trajan hükümdarlığı sırasında, çeşitli ölüm cezalarını lağvetmiştir.¹⁰¹ Domitianus, hadım, çocuk fahişeliği ve sünneti yasaklamaya çalışmıştır.¹⁰² Hadri-

olarak mümkün değildir. Wells, s. 130 vd.

¹⁰⁰ Caesar’ın düzenlemelerinin oldukça sert olduğu, buna karşılık, Augustus’un adil ve merhametli davranarak, Roma’ya huzur getirdiğine, iç savaşlardan kurtardığına inanılmaktaydı. Michael Kerrigan, *A Dark History: The Roman Emperors, From Iulius Caesar to the Fall of Rome*, Grange Books, Edinburgh 2008, s. 29.

¹⁰¹ Bu dönemde, Dio Chrysostom, karısının ve oğlunun gömülmüş olduğu yere yakın bir yerde bulunan Trajan heykelini kaldırmakla suçlanmıştır ve bu, o dönem için çok ciddi bir suçtur. Trajan ise, hoşgörülü ve merhametli imparator sıfatına uygun olarak, kendisine saygı gösterilmesini, insanları korkutmak, vahşice uygulamalar yaparak sağlamak istemediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda da, Dio Chrysostom hakkındaki soruşturmaya son verilmiştir. İmparator Trajan’ın insan haklarına saygılı, merhametli bir imparator olduğu Hristiyanlara olan tutumundan da anlaşılabilmektedir. Ancak, Trajan döneminde de, zalimce cezaların verildiğini görmekteyiz. Buna benzer yaklaşımlar, imparatorların yanı sıra, yöneticilere de yansımıştır. Örneğin 69 yılında şehir *praetor*’u Flavius Sabinus, kan dökülmesine duyduğu büyük nefretten dolayı, ölüm cezasını gerektiren bir davayı dinlemekten kaçınmaya çalışmıştır. Ancak imparator Vitellius’dan gelen büyük baskı sonucunda, davayı görmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, imparator Domitianus döneminde, şehir *praetor*’u olan Pegasus, kan dökmeye karşı olan tavrı nedeniyle, imparator tarafından gönderilmiş ve kendisini gördüğü davalarda ölüm cezası vermeye yetkili kılan *mandatum*’u almaktan kaçınmıştır. Kerrigan, s. 50.

¹⁰² Domitianus gibi, diğer bazı imparatorlar da, sünneti yasaklamışlardır. Bunlar arasında Hadrianus ve Antoninus Pius yer almaktadır. Fakat, bu yasaktan yahudiler muaf tutulmaktaydı. Hatta yahudilerin sünnet olabilmek için belli miktarda vergi ödemeleri söz konusu olmaktadır. Roma imparatorları, erkekleri en doğal halleri ile, doğdukları şekilde kalabilme olanağını onlara sağlayarak, merhamet gösterdiklerini düşünmekteydiler. Lex Cornelia de Sicariis’de, bir kimseyi hadım etmek suç olarak tanımlanmıştır. Buna göre, bir kimseyi hadım eden kişinin mallarına el koyma cezasına çarptırılması gerekmektedir. Eğer birini hadım etme suçunu işleyen köle ise, ona verilecek ceza ölüm şeklinde idi. Hadım edilen kişi, sessiz kalmış olsa bile, bu davanın resen görülmesi gerekmektedir.

anus ise, aile babalarının, aile evlatları üzerindeki ölüm-yaşam hakkını sınırlandırmayı tercih etmiştir. İmparator, merhametini aile evlatlarından yana kullanarak, aile babalarının, evlatlarını öldürmemeleri yönünde görüşünü açıklamıştır.¹⁰³ Ayrıca aile babalarının, aile evlatlarına işkence yapması ve onları zorla dilendirtmeleri yasaklanmıştır. İmparator Nero, M.S. 61 yılında, şehir prefecti Pedanius Secundus'un evinde çalışan bir köle tarafından öldürülmesi üzerinde uygulanması gereken *senatus consultum Silanianum*'un kapsamında bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Söz konusu *senatus consultum*'a göre, cinayet sırasında aynı çatı altında yaşayan tüm kölelerin işkence altında sorgulanmaları ve daha sonra da öldürülmeleri gerekmektedir. Bu kural doğrultusunda, Pedanius Secundus'un evinde çalışan kadın ve çocukların da dahil olduğu 400 kişilik bir grup, senato tarafından sorgulanmış ve daha sonra da hepsi ölüme yollanmıştır.¹⁰⁴ İmparator Nero'nun müdahale edip, merhametini gösterdiği nokta ise, aynı çatı altında yaşayan azatlıların da sürgüne gönderilmesi hususudur. Nero, söz konusu *senatus consultum*'un yalnızca kölelere ilişkin olduğunu, bu yüzden de azatlılara dokunulmaması gerektiğini savunarak, önemli bir adım atmayı başarmıştır.¹⁰⁵

Bir kimsenin, hür ya da köleyi, rızası olsun ya da olmasın hadım etmesi yasaktır. Hadımı yapan bir doktor ise, ölümle cezalandırılır. D.48.8.4.2,5. Wells, s. 200.

¹⁰³ Ancak, Hadrianus'un merhametini aile evlatları lehinde kullanmasının bir istisnasını, üvey annesi ile zina yapan oğlunu, bu gerçeği öğrenmesinden sonra, ava çıkarıp, "yanlışlıkla" vurması durumu oluşturmaktadır. Hadrianus, oğlu babanın değil, haydutların vurduğu yönünde karar vererek, aile babasının ceza almasını engellemiştir. D.48.9.5. Marcus Aurelius, cinnet geçirip annesini öldüren bir gence, verilebilecek en büyük cezanın zaten sahip olduğu akıl hastalığı olduğunu ileri sürerek, başka bir cezaya gerek olmadığına karar vermiştir. D.1.18.14; d.48.9.9.2. Kerrigan, s. 94.

¹⁰⁴ Bu noktada, pekçok masum insanın topluca ölüme gönderilmeleri ciddi biçimde eleştirilse bile, Roma'lının savundukları husus, kamu yararının korunması gereken noktalarda, masum kişilerin öldürülmesi haklı görülebilir olmasıdır. Warmington Brian Herbert, *Nero, Reality and Legend*, Norton Press, New York 1970, s. 64.

¹⁰⁵ Nero'da çoğu diğer Roma imparatoru gibi, merhametini her zaman dengeli bir biçimde göstermeyi başaramamıştır. Nero, hristiyanları acımasızca cezalandırırken, merhametini hiç göstermemiş, politik rakiplerini de kişisel başarıları için kolaylıkla harçayabilmiştir. Nero, Seneca'yı *liberum mortis arbitrium*'a mahkum etmiştir. Bu ceza, kişinin kendi ölümünü seçebilme olanağını tanımaktaydı. Yani, toplulukların önünde öldürülmenin yaratacağı korku yerine, kişi intihar edebilme olanağına sahipti. Genellikle söz konusu kişi sıcak banyoya girerek damarlarını keserdi. Eğer, 1 saat içinde bunu tek başına yapamazsa, imparator damarlarını kesmesi için bir doktor yollardı. Ayrıca, Nero Seneca'yı ölüme gönderirken, eşi hakkında merhamet göstermiştir. Genellikle benzer durumlarda, kocalarının yanında

Ancak imparator Nero'nun imparatorluğu boyunca merhametli bir yönetici olduğu ve *humanitas*'a değer verdiğini söylemek doğru değildir. M.S. 54-68 yılları arasında imparatorluk yapmış ve verdiği son derece ağır cezalarla ün yapmış olan Nero döneminde, aksine *humanitas*'ın kapsamı çok daraltılmış ve her zaman kamu yararı korunmaya çalışılmıştır. Örneğin imparator Nero, 64 yılındaki büyük yangından hristiyanları sorumlu tutmaya karar verdiğinde, suçluların büyük bir alanda, herkesin gözü önünde canlı canlı yakılmalarına hükmetmiştir. Bu yüzden, Nero acımasızlıkla suçlanmış olmasına rağmen, o verdiği cezanın kamu yararını (*utilitas publica*) korumayı hedeflediğini savunarak, kendini haklı göstermeye çalışmış ve doğal olarak da bu girişiminde başarılı olmuştur. Benzer bir durum, zina halinde verilen sürgün cezasının, ölüm cezasına çevrilmesidir. Cezanın ağırlaştırılması, ölüm cezasının uygulanır olması, kamu ahlakının, vicdanın ve kişilerinin ruhlarının korunması ile açıklanmıştır.¹⁰⁶

İmparator Nerva zamanından itibaren, Roma imparatorluğunda, özgür, Roma vatandaşı olarak doğan ve ihtiyaç içindeki ailelere sahip kız ve erkek çocuklara devlet hazinesinden yardım yapılması kararlaştırılmıştır (*alimentia*). Söz konusu kural, önceleri yalnızca İtalya'da yaşayan çocuklar için uygulanmış olmakla birlikte, daha sonraları eyaletleri de kapsar hale getirilmiştir. Sistem, şu şekilde çalışmaktaydı: Roma devleti hazinesi (*fiscus*), çiftçilere ödünç para vermekteydi. Borca karşılık da, çiftçinin arazisine rehin koymaktaydı. Krediye karşılık ödenmesi gereken faiz, arazinin değerinin yüzde onikisi kadardı. Çiftçiler de, aldıkları paraya karşılık yılda yüzde beşlik faiz öderdi. Bu faiz, bölgenin yerel yöneticisi tarafından idare edilen beslenme fonuna geçirilirdi. Bu para da, yardıma muhtaç çocukların beslenmesi için gıda yardımında kullanılırdı. Yalnız yardımlarda, cinsiyet ayrımı söz konusu olmaktaydı. Erkek çocuklar, kız çocuklardan daha fazla miktarda yardım almaktaydılar.¹⁰⁷

kadınların da ölümü söz konusu olmaktayken, Nero Seneca'nın eşi Paulina ile herhangi bir olumsuzluk yaşamadığından, onun yaşaması gerektiğine karar vermiştir. Nero'dan sonra Domitianus'da, merhametini senatonun vermiş olduğu ölüm cezasını veto ederek, bunu *libertum mortis arbitrium* şekline dönüştürerek göstermiştir. Warmington, s. 65.

¹⁰⁶ C.Th.11.36.4; Aslında bu bakış ortaçağda, özellikle de kilise hukukunda da görülmektedir. Suçluya ölüm cezası verilirken, zehirli bir yılanı öldürürken duyulan acımadan daha fazlasının gösterilmesine gerek olmadığı, bu dönemde geçerli olan anlayıştır. Warmington, s. 67.

¹⁰⁷ Wells, s. 213.

SONUÇ

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şöyle bir sonuç çıkar-mamız mümkündür. Roma'da insan haklarının temelleri atılmış, yaşam hakkının korunmasına ilişkin önemli düzenlemeler yapılmış-tır. Roma hukukunun ilk dönemlerinde, hak sahibi olabilecek kişi-ler, yalnızca Roma vatandaşları idi. İnsan olmakla birlikte, kölelerin Roma hukuku açısından mal statüsünde olmaları, ekonomisi köleli-leğe dayanan tüm toplumlarda olduğu gibi, Roma'da kölelerin insan haklarından yoksun kalmalarına yol açmış, onlara insanca muamele edilmesine engel teşkil etmiştir.

Roma devleti sınırları içinde yaşayan ancak Roma vatandaşlığını kazanmamış olan yabancıların durumları, kölelerden iyi olmakla bir-likte, doğal olarak Roma vatandaşları ile kıyaslanamaz nitelikteydi. Roma vatandaşlığının bir ayrıcalık olarak kabul edildiği bu dönem-lerde, Roma yöneticilerinin eyaletlerde, insan haklarına aykırı tu-tumlar içine girdiklerini söylemek mümkündür. Roma yöneticileri, kendilerini üstün Roma'nın temsilcileri olarak gördüklerinden ötürü, yönetimleri altındaki kişilere karşı, sınırsız bir otoriteye sahip olduk-ları inancını taşıyabilmekteydiler. Ancak, Roma hukuku her alanda yaptığı düzenlemeler de olduğu gibi, bu alanda da hakkaniyetin ge-reğini yerine getirmeye çalışmış ve yabancıların, Roma yöneticileri-nin altında ezilmelerini engellemiştir. Yabancılarla, Roma yönetici-leri arasındaki bağlantı, yabancıların Roma yöneticilerinin *fides'*ine sığınmaları şekliyle tesis edilmiştir.

Şunu da, unutmamak gerekir ki, bu dönemde, ayrıcalıklı ve üs-tün olarak kabul edilen Roma vatandaşlarının da yöneticilerin adil olmayan davranışlarına maruz kalmaları mümkündür. Roma'luların teoriye yönelik fazla çalışmalar yapmamaları, kurum ve kuralları or-taya koymalarına rağmen, bunlara ilişkin sistematığı tam anlamı-yla oluşturmamalarından dolayı, Roma hukukundaki insan hakları kavramının günümüz hukukundaki sistemetiği ile kıyaslayabilmek mümkün değildir.

Modern zamanların uygulamaları genellikle ortaya çıkmış olan krizlere getirilen çözümler tarzındadır.¹⁷ ve 18. yüzyıllardaki geliş-meler, ihtilaller sonucunda gerçekleşirken, 20. yüzyıla damgası vu-

ran İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bu dönemdeki ırkçılığa karşı bir tepki olarak ortaya konmuştur. Kriz hallerinde ortaya konan gelişmeler, muhakkak Roma'da söz konusu olmuştur. Ancak bu çeşit krizlere verilen tepkiler, Roma'da daha farklı olmuştur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 2. Dünya Savaşının ardından savaşa duyulan büyük nefretin etkisiyle, hızla hazırlanmıştır. Oysa Roma dünyasında, insan haklarına ilişkin gelişmeler her zaman için daha yavaş, daha kazüistik biçimde olmuştur. Roma'lıların geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum olmaları da burada etkisini göstermiştir. Onlar, zaman içinde, kendilerini yeniliklere adapte ederek, geleneklerinden tamamen kopmamayı başarmış bir toplumdur.

M.Ö. 27 yılından itibaren Roma'nın gücünün yoğun olarak her alanda hissedilmeye başlanması, Roma'nın küçük bir şehir devleti olmaktan çıkıp, hızla bir dünya imparatorluğuna dönüşmesine bağlı olarak, hukuk kurum kurallarında ve uygulamalarında da değişiklikler olmuştur. İnsan hakları ve esas olarak yaşam hakkı tartışmaların konusu olma, hukukçular, düşünürler insan haklarının öneminden bahsetmeye devam etmişlerdir. Ayrıca suçlulara verilen çok ağır, insanlık dışı, işkence tarzındaki cezalardan yavaş yavaş vazgeçilmesi ya da bu cezaların yumuşatılması yoluna gidilmiştir. Cezalar, suçlunun statüsüne göre insani ve insani olmayanlar olarak ayrılarak, en azından bazı sınıflardaki kişilerin, hukuken korunması sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Alexander Michael Charles, *Trials in the Late Roman Republic 149 BC to 50 BC*, Univ. of Toronto Press, Toronto 1990.
- Berger Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.
- Bauman Richard A, *Crime and Punishment in Ancient Rome*, 2. Ed., London 2006.

The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustian Principate, Withwatersrand Univ. Press, 2. Ed., Johannesburg 1967.

Human Rights in Ancient Rome, Routledge, London 2000.

Buckland William Warwick, *The Roman Law of Slavery, The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1908.

A Textbook of Roman Law, Cambridge

Finley Mosses, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, The Viking Press, New York 1983.

Alison Futrell, *Historical Sources in Translation The Roman Games*, Blackwell Publishing, Oxford 2006,

Garnsey Peter, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford 1970.

Gibbon Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, V.1-3, Campbell Publishers, 4. Ed., New York 1993.

Harris William Vernon, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 BC*, Clarendon Paperbacks, Oxford 1985.

Honoré Tony, Ulpian, *Pioneer of Human Rights*, Oxford Univ. Press, 2. Ed., Oxford 2002.

Jolowicz Herbert Felix/Nicholas Barry, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge Univ. Press, 3. Ed., Cambridge 1972.

Jones Arnold Hugh Martins, *The Criminal Courts of the Roman Republic and the Principate*, Blackwell Press, Oxford, 1972.

Karadeniz-Çelebican Özcan, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması*, Yetkin Yayınları, 14. Basım, Ankara 2010.

Kerrigan Michael, *A Dark History: The Roman Emperors, From Iulus Caesar to the Fall of Rome*, Grange Books, Edinburgh 2008.

Mackenzie Ian, *Studies in Roman Law with Comparative Views of the Laws of France, England and Scotland*, Edinburgh 1862.

Robinson Olivia, *The Criminal Law of Ancient Rome*, The Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore 1995.

Salmon Edward Togo, *A History of the Roman World: 30 BC.- AD. 138*, Routledge, 11. ed., London 1968.

Schabas William A, *The Death Penalty as Cruel Treatment and Torture*, Northeastern Univ. Press, Boston 1996.

Schulz Fritz, *Principles of Roman Law*, Transl. by Marguerite Wolff, Oxford 1936.

(Bu kitabın Humanitas bölümünün türkçe çevirisi Diler Tamer Güven, *Argumentum*, Yıl 3, Sayı 30, Ocak 1993, s. 514-520)

History of Roman Legal Science, Oxford 1946.

Sherwin-White Adrian Nicholas, *Racial Prejudice in Imperial Rome*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1967.

The Roman Citizenship, Clarendon Press, 2. Ed., Oxford 1973.

Sorensen Willy, *Seneca, The Humanist at the Court of Nero*, Transl. by W. Glyn Jones, Edinburgh 1984.

Staples Ariadne, *From Good Goddess to Vestal Virgins, Sex and Category in Roman Religion*, Routledge, London 1998.

Starr Chester, *Civilization and the Caesars: The Intellectual Revolution in the Roman Empire*, Cornell Univ. Press, New York 1965.

Thompson Llyod A, *Romans and Blacks*, Routledge, London 1989.

Türkoğlu-Özdemir Gökçe, *Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik)*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2008.

Umur Ziya, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1974.

Umur Ziya, *Roma Hukuku Lügati*, İstanbul 1975.

Walbank Frank William, *Polybius, Rome and the Hellenistic World, Essays nad Reflections*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 2002.

Warmington Brian Herbert, *Nero, Reality and Legend*, Norton Press, New York 1970.

Watson Alan, *The Lawmaking in the Later Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford 1974.

Roman Slave Law, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1987.

Wells Colin, *The Roman Empire*, 6. Ed., London 2004.

Westermann William Linn, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1955.

Wiedemann Thomas, *Greek and Roman Slavery*, Routledge, London 1981.